ESKİ DÖNEMLERDEN ANADOLU'YA TÜRK SOSYAL DAYANIŞMA KURUMLARI

İçindekiler Tablosu

1. Giriş 2

A. Göçebelik Sorunu 3

B. Yayla Kültürüne Dayalı Göçebelik Kavramı 4

C. Göçerlik, Yörüklük Kavramı 5

2. Sosyal Yardımlaşma Ruhunu Oluşturan Dünya Görüşü 7

3. Anadolu'da Sosyal Yardımlaşma Kurumları 12

A. Kırsal Alanda 12

B. Kentte Sosyal Yardımlaşma Kurumları 16

1. Ahilik ve Ehli Fütüvvet 18

2. Vakıf Kurumu 22

Dipnotlar 23

Kaynaklar 24

Prof. Dr. M. Alemdar YALÇIN

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi / Türkiye

ESKİ DÖNEMLERDEN ANADOLU'YA TÜRK SOSYAL DAYANIŞMA KURUMLARI

1. Giriş

Yeni bir çağa girdiğimiz şu yıllar içinde bilim dünyasında, Türk tarihi ile ilgili olarak, birçok yeni bilgi ve araştırmanın ortaya çıkması gerekirken, ne yazık ki geçmişimizi aydınlatmaya değil, aksine bulanıklığın içine sürüklemeye yönelik çalışmalar yapıldığını görmekteyiz. Bu araştırmanın ve yazının ana teması, blokların dağılmasından sonra ikili ilişkilerin daha da yoğunlaştığı Türk topluluklarının, kendi tarihleri ile ilgili olarak yaptıkları araştırmalarla, Anadolu'ya gelişimizle başlayan Türkiye tarihinin verilerinin hızla birleştirilmesi, böylece geçmişe ait karanlık noktaların aydınlatılması düşüncesidir. Bu düşünce çevresinde ana üst çatıyı oluşturan yüksek bir insanlık idealinin ortaya çıkışı ve kaynakları ile ilgili bazı bilgileri değerlendirmektir.

Bu bir aydınlanma sürecinin başlatılması hareketi olarak alınmalıdır. Her ne kadar yakın tarihimizde birçok kere aydınlama hareketi başlatmak istemişsek de, bu hep yarım kalmış veya amacına bir türlü ulaşmamıştır. Başarısız hareketlerin bedelinin 20. yüzyılın başlarında, milletimize acı bir şekilde ödettirildiği unutulmamalıdır. Kendimiz ve kendimize ait zengin mirasla ilgili olarak yarattığımız boşlukların yabancı bilim adamları tarafından doldurulmaya çalışılması sonucu geçmiş, gözlerimizin önünde geleceğimizi aydınlatan berrak ve güçlü bir ışık olmaktan çıkmakta, çevresini aydınlatmakta güçlük çeken kirli ve güçsüz bir lamba ışığına dönmektedir.

Bugün özellikle beşeri bilimlerin alanına giren bilgilerin işlenmesi ve yorumlanmasında geçmiş yüz yılların metotlarının kullanılmasından vazgeçilerek bir olayı değerlendirirken yaşanmışlık (ardından yaşama); bilgiyi edindiğimiz iki tür deneyimle karşılaştırmaya dayanan bir değerlendirme mantığının benimsendiğini bir kere daha belirtmemiz gerekecektir. İki tür deneyimden birincisi, hiç kuşkusuz üretilen bilginin, içinden çıktığı toplumun geçmişine ait taşıdığı boyutu iyi bilmek demektir. İkincisi ise insanın sosyal psikolojik birikimleri ile karşılaştırılmasıdır. Epistemoloji ve Hermeneutik anlayışın öne sürdüğü ve yoğun bir şekilde benimsenen bu yeni metodun karşımıza çıkardığı bir nokta, yabancı bilim adamlarının ne kadar çaba gösterirlerse göstersinler elde ettikleri basit bilgileri (ham bilgileri) karmaşık (işlenmiş bilgi) haline getirirken yaşanmışlık ve geçmişe ait deneyimler perspektifini anlayamadıklarının ortaya çıkmasıdır. Yabancı bilim adamlarının bu eksiklikleri, onların bizimle ilgili ürettikleri bilgilerin eksik veya yanlışlarla dolu olmasına sebep olmaktadır.

Bu yazı, 1994 yılından itibaren yaptığımız yoğun çalışmalar, Kazakistan'dan Macaristan'a kadar gelişen coğrafya üzerinde bütün kültür unsurları üzerinde yaptığımız sesli, görüntülü yazılı belgelere dayalı çalışmalar sonucunda ulaştığımız genel bilgilerin değerlendirmesine bağlı olarak yalnızca bize, kültürümüze ve zaman içinde oluşturduğumuz medeniyetlere ait sosyal yardımlaşma kurumlarının değerlendirilmesine yöneliktir. Sosyal yardımlaşma kurumları dediğimiz zaman öncelikle, bu sosyal yardımlaşmayı oluşturan insanları birbirlerine yaklaştıran bir bakış açısının çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu bir noktada sosyal psikolojik yaklaşım olarak kendisini gösterir. İkinci olarak sosyal yardımlaşma kurumunun oluşmasını sağlayan ciddi birikimlerden birinin de örgütlenme bilinci olduğu açıktır. Örgütlenme bilincinin bir güç tarafından merkezden dışa doğru yönlendirmesi veya içten ve kendiliğinden olması gerekir.

Bugün batı demokrasilerinin dayandığı örgütlenme mantığının bir başka biçimi olan bu kendiliğindeni oluşturan çevre, doğal faktörler, üretim ve üretim ilişkilerinin çok iyi incelenmesi ve irdelenmesi gerekmektedir. Üçüncü olarak da sosyal yardımlaşma

kurumunun sistemli bir medeniyet unsuru olmasını sağlayacak, ilkelerini yasal kurumlar haline getirecek bir devlet anlayışının oluşması gerekmektedir. Sosyal yardımlaşma kurumları tek başlarına bir kendiliğindenlikle ortaya çıkmamış son derece karmaşık kurumlardır. Bizim çalışmamız işte bunu ortaya koymaya çalışacaktır. Sosyal örgütlenme bilinci ve bunun kaynaklarını çok yönlü olarak ortaya koymaya çalışırken, öncelikle bazı yanlış anlaşılmaları dikkatli bir biçimde ortadan kaldırmamız gerekmektedir. Bu da adeta doğru olmadığı halde sanki doğrularmış gibi benimsenen ve düşüncelerimizi kökünden yanlış noktaları sürükleyen bazı yanlış algılamalardır.

Araştırmamıza geçmeden önce aydınlarımızın zaman zaman yanlış algılamalarına yönelik bu temel kavramların belirlenmesi gerekmektedir.

A. Göçebelik Sorunu

Göçebe ve göçebelik kavramının sosyolojik temelleri henüz tam olarak belirlenmiş değildir. Zaman içinde bazı sosyal antropologlar veya tarihçilerin yorumlarına dayanan göçebelik adlandırmaları bulunmaktadır. Bu adlandırmaların medenileşme kavramına zıt bir adlandırma biçiminde ele alındığı görülmektedir. Batıda atlı nomad kültürü (çoban kültürü) ile göçerlik iki ayrı sosyal yaşayış biçimini anlatırken, Türklerin yaşayış biçimlerini bütünüyle anlatmaktan yoksundur. Doğu toplumlarının tanımlarından yola çıkarsak 'Bedevi' göçer ile 'Medeni' kentli kavramlarının her ikisinin de Türk toplumunu açıklamaya yetmediği görülecektir. Oysa aydınlarımızın olaylara hep göçebe ve göçerlik noktasından baktıklarını ve toplumumuzun tarihsel köklerinin bu geçmişe dayandığını öne sürerek büyük bir yorum yanlışı yaptıkları görülmektedir. Nitekim ilk medeniyet belirtilerinin güç şartlar altında yaşayan toplumlarda oluştuğunu öne süren Toynbee'nin bile bu yanlış değerlendirmesinin, yalnızca günümüzün Batı toplumlarının yaşadıkları coğrafi ortamı anlatmak ve kendilerinin ilk medenileşmiş toplumlar olduğunu ortaya koymak için öne sürdüğü anlaşılmaktadır. Oysa tarih boyunca Türklerin yaşadığı bölgelerin doğal yapısı itibariyle en zor bölgelerden biri olduğunu unutmuş ve bütün Türkleri Göçebe Çoban Kültürü tanımlaması içine almıştır.[1] Jean Jack Rousseau bile hiç görüp tanımadığı halde step insanlarının daha aktif ve daha dayanıklı ve üretken insanlar olduğunu Toplum Anlaşması isimli kitabında değerlendirirken birçok araştırmacı, Türklerin yaşadıkları sosyal yapılarla ilgili olarak yanlış ve yanlı yorumlar yapabilmektedirler.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki: Türkler tarihin hiçbir döneminde tamamen göçebe olmadıkları gibi, tamamen atlı nomad kültürü mensubu olmamışlardır. Bu, tartışılmaya gerek kalmayacak kadar açık bir gerçektir. Ancak ne var ki bazı eski bilgilere dayanan araştırmaların ortaya çıkardığı yanlış yargılar henüz tam manasıyla aşılamamıştır. Türklerin büyük çoğunluğu bilinen en eski dönemlerden günümüze yerleşik toplum düzeni içinde yaşamışlardır. Bu durum Orta Asya'nın birçok bölgeleri için de geçerlidir.

Nitekim arkeolojik bulgular gözden geçirildiği zaman göçebe kültür unsurlarından çok yerleşik kültür unsurlarının yaygın bir şekilde bulunduğu görülecektir. Bundan altı bin yıl kadar önce Tarım havzasında mısır ve buğday yetiştirildiğine dair bulgular.[2] Yine bundan altı bin yıl kadar önce bugünkü Hazar Denizi'nin güney doğusunda Anu veya Anav olarak anılan bölgede yapılan arkeolojik kazı bulgularının verdikleri bilgiler tarım ve el dokuma tezgahları, demir ve demir işçiliğine ait bulguları ortaya koymaktadır.[3] Yine Altay Dağlarında bulunan maden ocaklarında yapılan maden üretim ve demir işleme atölyelerinin kalıntıları tarihin çok eski dönemlerinden beri örgütlü bir üretim ve esnaf kültürünün varlığını göstermektedir.

Turfan bölgesindeki Çin Seddi kadar önemli olduğu halde üzerinde durmadığımız ve bir türlü tanıtımını yapmadığımız sulama kanal ve sistemlerinin KuzeyGüney ekseninde yüzlerce kilometre gitmesi, yerin yaklaşık yüz metre derinliğinden birbirine bağlı olarak sulamada kullanılması, öldürücü çöl ortamının hemen kıyısındaki yerleşik düzenin en tipik örnekleri arasında yer aldığını bize göstermektedir.

Bugün halen bu sulama kanallarının kullanılıyor olması herhangi bir arkeolojik belgeye dayanmamızı bile gerektirmemektedir. Belgesel çalışması sırasında Gazi Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi'nden bilim adamlarımızın bütün bu coğrafya parçası üzerinde çektikleri görüntüler, bu coğrafyanın dünyanın diğer coğrafya parçalarıyla karşılaştırılamayacak kadar özgün olduğunu gösteren yerleşik kültür unsurlarını içine almıştır.

Semerkant, Taşkent, Fergana, Herat, Alma Ata gibi tarihi 3000 yıl eskiye giden kentlerle ilgili bilgiler artık tanıtım kitaplarına girecek kadar olağan ve kabul edilir bilgiler olarak karşımızda durmaktadırlar. Gezginlerin varlığından veya yıkıntılarından söz ettikleri kentler de göz önünde bulundurulduğu zaman, eski Türklerin yoğun bir yerleşik kültür yaşadıkları gerçeğini artık tartışmadan kabul etmemiz gerekmektedir.

Bu çok önemlidir. Çünkü günümüzü açıklamaya çalışan birçok yazarın ve sanatçının düştükleri temel bazı yanlışlıkları ortadan kaldırmada, bu değişmez doğruların önemli bir katkısı bulunmaktadır. Biz Anadolu'ya geldiğimiz zaman, yerleşik kültüre ait kendi değer yargılarımızı ve ölçülerimizi de beraberimizde getirdik. Kırsal kesim içinde kendi değer yargılarımız ve ölçülerimizle geldik ve adeta Anadolu'yu dağları, ovaları ve kentleriyle bir bütün halinde kucakladık. Nitekim geliştirdiğimiz kültür ve medeniyet unsurları bir bütün halinde günümüz insanına ışık tutacak yüksek değerleri de beraberinde taşımaktadır. Yani, çadırdan göçebe kültürden çıkarak kente indiğimiz doğru değildir. Adına güvenerek ve inanarak okuduğumuz birçok sosyal bilimcimizin bile bizim Anadolu'da kentleşme sürecimizi cumhuriyete, 1950'li yıllara dayandırmaları ve adeta kabul edilmiş doğrular gibi yorumlarında esas almaları düşündürücüdür. Elbette bu peşin kabul gören yargılar aynı zamanda doğurgan bir dişi gibi birbiri peşine yanlış yorumları beraberinde getirmektedir. Bunlardan yalnızca bir kaçına örnek verebiliriz: "Türk toplumu patriyarkal ve katı otoriteye dayalı göçebe aile kültürü ile mutlak itaati emreden bir hakana bağlı olmakla genlerine kadar işleyen baskıcı ve dayatmacı bir mantaliteye sahiptir. Demokratikleşmesi mümkün değildir. Göçebe kültürünün sığ ve birkaç yüz kelimelik söz dağarcığına bağlı eklemeli bir dil olan Türkçe yüksek düşünceleri anlatmaktan yoksundur." vb. birçok örnek hem yabancı hem da yerli bazı aydınlarımız tarafından neredeyse her gün tekrarlanmaktadır. Bu tekrarların 19. yüzyılın son on yılı ile 1. Dünya Savaşı'na kadar aynı sıklıkta tekrarlanması ve doğurduğu sıkıntılar göz önünde tutulursa konunun önemi bir kere daha ortaya çıkacaktır.

B. Yayla Kültürüne Dayalı Göçebelik Kavramı

Dünyada çok az toplumda görülen, elbette üretim ilişkileri ve doğal çevre faktörüne dayalı olan yayla kültürünün de yalnızca göçebe kültürü olarak algılanması büyük bir yanılgı olmaktadır. Yayla kültürü yetiştirilen hayvan türlerinin ihtiyaçlarının karşılanması ve iklim şartlarının getirdiği zorlamalar sonucu kendiliğinden gelişmiş bir üretim biçimidir. Bu üretim biçimi içinde besiciliğin yanında yerleşik kültür unsuru olan tarım da etkili olmaktadır.[4] Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen yapı içinde işte bu yazları taze ot ve serin havanın bulunduğu yaylalara göç ve kış gelince köy, kasaba ve ilçelerdeki evlere yerleşme geleneği de bulunmaktadır. Bu da özgün bir yapıdır. İzleri halen Anadolu'da varlığını sürdürmektedir.

Burada dikkat edilmesi gereken durum toplumun yalnızca derleyici, avlanıcı toplumlar sınıfında bulunmaması ve sadece tarım toplumu özelliği taşımamasıdır. Buna göre de sadece köylerde oturmamaları, kasaba ve ilçe gibi nüfusu daha geniş yerleşim birimlerinde kışlak olarak bulunan ev, bahçe ve tarım alanlarını kullanmalarıdır. Bu yapı Türk topluluklarının bir kısmında görülen yayla kültürüne bağlı yapının asla tek boyutlu olmadığını gösteren değişik bir sosyal örgütlenme biçimidir ve elbette kendisine dayalı bir sosyal yardımlaşma bilincini de beraberinde getirmiş bulunmaktadır.

Buradan da anlaşılacağı gibi, bize çok estetik bir tanımlama gibi gelen fakat arkasından birçok eksikliği çağrıştıran tanımlamaların yanlışlığını teslim etmemiz gerekecektir. Buna göre Türkler atlarının sağrısına yapışık olarak doğarlar, karınlarını atlarının sırtında doyururlar ve hatta atlarının sağrısında ölürler. Bir başka yaygın inanışla atlarının sırtında göçebe olarak Anadolu'ya geldiler, ateş saçan gözleri ile Sakarya ırmağının suyuna bakarak söğüt ağacına dönüştüler. Yani toprağa yerleştiler. Yine bir başka söyleyişle 1950'li yıllardan sonra yaşadıkları köylerden bir sel halinde gelerek kentleşmeye başlayan, ağızları lahmacun kokan ve kent hayatının nimetlerinden yararlanamayan insanlardı. Yağma, çapul Türklerin en büyük ekonomik gelir kaynaklarıydı.

C. Göçerlik, Yörüklük Kavramı

Anadolu'ya getirdiğimiz üçüncü önemli kavram ise göçerlik kavramıdır. Göçerlik de yine kış aylarında yoğun yer değiştirmeye dayanmayan, ılıman iklim koşullarının takip edilerek kışların geçirildiği, yine yazları yaylalar ve taze otların izlenerek bütün bir yaz süresince dolaşılan yaşayış biçimidir. Anadolu'dan yola çıkarak 1999 Mayıs ayından itibaren izini sürdüğümüz Yörüklük kavramının bir şerit halinde çok az olmakla birlikte, Fethiye'ye kadar bütün kıyı şeridinde, Aydın ve iç kesimlerde tamamı artık yerleşmiş olarak yaşayan toplulukları, Fethiye'den tarihsel geliş kaynağına kadar iz sürersek Adana'ya kadar bütün Toroslar'da, Toroslar'ın uzantısı olarak Osmaniye, Kozan, İslahiye, Gaziantep üzerinde bir kol halinde Suriye ve Irak'a girmektedir. Diğer kol ise daha iç bölgelere Adıyaman, Bingöl, Tunceli, Erzincan üzerinden Hazar Denizi'nin bütün güney kıyılarını geçerek batı Horasan'a oradan Türkmenistan Horasan'ı ve Kazakistan'a kadar uzanmaktadır. Burada sadece göçerlik olarak değil, yukarda ikinci grup içine koyduğumuz yaşayış biçimi içinde de yerini almaktadır. Bu gözlemlerimiz belgelenmiş ve arşivlenmiş bulunmaktadır. Bütün bu coğrafyada dağınık gibi görünmelerine rağmen ilerde yeri geldiği zaman anlatacağımız gibi aralarında kökü çok eskilere kadar giden bir sosyal yardımlaşma sistemi bulunmakta ve gittikçe zayıflamakla birlikte etkisini sürdürmektedir.

Bu üç yaşayış biçimini ve bunların oluşturduğu sosyal örgütlenme ve birbirleri ile ilişkisini ayrı ayrı incelemek ve değerlendirmek gerekmektedir. Bunları birbirinden ayırarak ve detayları yerli yerine koymadan değerlendirmeye çalışırsak hata yapmamız ve yaptığımız yorumların bizi yanlışlığa sürüklenmesinin kaçınılmaz olacağı unutulmamalıdır. Çünkü Orta Doğu bir inançlar, gelenekler, topluluklar ve kültürler karışımı haline gelmiştir. Eğer bu kültürleri incelerken titizlikle tasnif etmeden ve kaynaklarını bu tasniften sonra ele almadan yorumlamaya kalkarsak, varacağımız sonuçlar bir aydın sürmenajı haline gelecektir. Nitekim bazı aydınlarımızın yaptıkları da budur. Bütün bu farklılıklar ve iç içelikleri, içinde yaşamadan anlamaya çalışan batılı bilim adamlarının yaptıkları yorumlar da şaşılacak kadar bilimsel mantıktan yoksun kalmakta ve kendi içinde çelişmektedir. İlerde yeri geldikçe bu çelişkilerin üzerinde duracağız.

Yukarıda saydığımız bilgiler için yüzlerce kaynak ve belge gösterilebilir. Ancak buna gerek

yoktur. Çünkü çıplak bir gözle yapılacak yalın bir gözlem bile bugün Anadolu'da ve halen Asya'daki Türk topluluklarında yaşayan bu üç yapıyı hemen fark edecektir. Üretim ilişkilerinde bütün Asya toplumlarının farklı yapıları ayrı bir değerlendirmeye tabi tutulurken, sosyal ilişkileri üretim ilişkilerine bağlayan anlayışları belirleyen bilim adamlarının bile batı toplumlarını tanımlamak için geliştirilmiş kavramlarla Türk toplumunu tanımlamaya alıştıklarını görürüz. Bizim bu noktada varmak istediğimiz nokta üretim ilişkilerinde çok farklı bir yapıya sahip olan Türk topluluklarının bu çok farklı yapılarına dayalı olarak, yine çok farklı bir sosyal örgütlenme, çok farklı bir devlet geleneği ve çok farklı bir sosyal yardımlaşma sistemi geliştirdikleri görüşünden hareket ederek, bu yapının unsurlarını ortaya koymaktır.

Bu üç yapının üstte zaman zaman bütün oba ve oymaklarla kentlerle birden kuşatan bir devlet yapısı ile birleştiği, zaman zaman ise küçük devletçiklere bölünmüş bir yapının ortaya çıktığı da görülür. İşte üstten bütün bölge insanını kuşatan bu büyük devlet sistemi ise dikkatle incelenmesi gereken bir sistem olarak dikkat çekmektedir. Bu devlet sistemi üç ana niteliği kazanmıştır. Bunlardan birisi, haberleri bir insandan diğer insana, bir küçük topluluktan diğer küçük topluluğa kadar götüren hızdır. Hız sosyal örgütlenmeden askerlik alanına kadar birçok noktada vazgeçilmezdir. Sosyal örgütlenme içinde yasaların uygulanması, haberleşme özgürlüğünün sağlanması, tarihi İpek Yolu üzerindeki kervanların güvenliği bakımından kaçınılmazdır. Bu yüzden bugün Anadolu'da incelemeyi bile unuttuğumuz çok önemli posta ve haberleşme sisteminin özünde işte bu hız kavramının, insan iradesine verilmesi yatmaktadır.[5] İkincisi teknolojinin ve gücün simgesi olan madenlerin işlenerek günlük hayatta kullanılması, bunun vazgeçilmezlerinden biri olan demirin işlenmesidir. Bu konuda kaynakların hemen tamamı Türklerin demir ve demir işçiliğine verdiği önemi vurgulamaktadırlar:

'Çin ve Arap tarih, coğrafya kaynaklarının hepsinde Türkler bir demircilik geleneğine bağlanmaktadırlar. Türklerle İranlıların savaşlarını anlatan Firdevsi'nin Şehnamesi'nde Türk Ordularının demir ve çelikten kurulu olduğu söylenmektedir.[6] Hemen bütün kaynaklarda ve mitolojimizde var olan bu maden işleme tekniğinin zaman içinde devlet geleneğinde bütün boyların bir arada tutulabilmesinde önemli bir yeri olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Üçüncüsü ise yasadır. Bütün insanları ve en küçük toplulukları kuşatan, titizlikle uygulanan yasa bu büyük devlet fikrinin vazgeçilmez unsurları olmuştur. Bu birleşmeler süresinde inançların tümünü içine alan, gelenek ve görenekleri bu büyük çatı içinde iletişim halinde tutarak besleyen ve geliştiren bir kolektif zeka ortak bütünlüğü oluşturmuştur. Yasa diğer iki unsur gibi üzerinde ciltlerle kitap yazılmış terim ve kavramlar üretilmiş bir üst yapı değeri niteliği taşımazlar. Adeta bu toplulukların sosyal örgütlenmeleri içinde erimiş, dıştan bakıldığı zaman fark edilemeyen, ancak içine girerek parçaları birleştirdiğimizde görebildiğimiz ama reddedemediğimiz değerlerdir. Zaman zaman yazılı hukuk terimleri haline gelmiş olsalar bile uygulanış biçimleri ile ilgili bilgi ve belgeler henüz tam olarak gün yüzüne çıkmış değillerdir. Parçaların dikkatle ve titizlikle birleştirilmesi sonucunda ortaya çıkan bütünde engin ve yüksek bir insani değerler bütününe, pozitif bilimlerin ve aklın doğal çevreyi kuşatması bilincine ulaştırılmaya çalışıldığı görülür. Karmaşık ve yalın değil, kısa ve net anlatımlarla açıklanırlar, anlaşılırlar. Bizim yaptığımız araştırmalarda bazen son derece ilkel bir topluluk gibi görünen göçerler arasındaki bir anlayışın engin ve yüksek bir derinliği taşıması şaşkınlık uyandırıcıdır. Yine sıradan ve coşumcu bir derviş gibi görünen ve kendisine ait hiçbir eser bırakmadığı kabul edilen bir bilginin adının, düşüncelerinin ve söylencelerinin Balkanlar'da tamamen Türkçeye ve Türk topluluklarına yabancı bir topluluk

içinde bütün canlılığı ile yaşadığını hayretle görmek mümkündür. O halde onun günümüze bir yazılı belge halinde görüş veya düşüncesinin gelmemesi yok kabul edilmesini veya basit ve ilkel olmasını mı gerektirir?

Bir kısmını yukarda açıklamaya çalıştığımız farklı yapısal bütünlüğün, bir kısmını da ilerde sosyal yardımlaşma organizasyonlarında vermeye çalışacağımız bu durum, her şeyi eski Yunan kaynaklı olarak bilen ve oraya bağlamadan yorumlayamayan bilim adamlarının da bugün ulaştıkları bilimsel algı gücünün dışında ve üstünde kaldığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Sosyal örgütlenme ve yardımlaşmanın işte bu ana yapıdan kaynaklandığını bütünlüğün bozulduğu dönemlerde ise birbirinden kopuk gibi görünmesine rağmen dikkatle bakıldığı zaman birbiriyle anlamlı bir bütünlük oluşturduğu kaçınılmaz bir biçimde görülmektedir.

Anadolu'ya getirdiğimiz sistem içinde de işte bu unsurlar adeta önce daha küçük fakat sonra devasa bir yapı olarak varlığını sürdürmüştür.

2. Sosyal Yardımlaşma Ruhunu Oluşturan Dünya Görüşü

Bugün elimizde bulunan mitolojik unsurların, halk arasında halen yaşayan söylencelerin dikkatle değerlendirilmesi ve kavramların tasnifi sonucunda görülecektir ki, doğrudan insan beyninin atalarından alarak çocuklarına aktarırken kendi deneyimlerini katarak anlattıkları bu olağanüstülüklerin arasında bize taşınan çok önemli dünya görüşleri gizlidir. Bu dünya görüşleri satır aralarına saklanmış samimi ve düz anlatımlardır.

Hiçbir yorum ve değerlendirmeye gerek kalmadan açıklanacağı gibi bütün gökyüzünün kutsallığına dayanan bir inanç ve bu inanç etrafında oluşan takvim, zaman düşüncesi, oluşan bu zaman düşüncesi içinde insan oğlunun yerini ve değerini yargılayan anlayışlar bizim sosyal yardımlaşma ruhu dediğimiz düşüncenin özünü ortaya koymaktadır. Bunu tamamlayan çok önemli noktalardan biri bütün dünyanın kabul ettiği ne yazık ki adını sonradan unuttuğumuz ve Farsça ismiyle andığımız Firuze (Turkuvaz) taşının kutsallığı, gökyüzünün derinliklerinde yer alan cam göbeği aydınlığının Türk mavisi olarak algılanması on iki hayvanlı takvimin gökyüzündeki galaksilerin ve yıldız gruplarının bağlantılarının açıklayıcı olması ve gökbilimi ile uğraşan bütün bilginleri yaptıkları gökyüzü ve yıldız hesaplamalarının birbiri üzerine binlerce yıllık gelenek halinde günümüze kadar gelebilmesi öncelikle yaygın gökyüzü bilgisinin simgeler haline getirilip bunların bir dünya görüşü halinde okutulmasını sağlamıştır.

Öncelikle Asya'nın büyük bir kısmında, Eskimolarda, Kuzey ve Orta Amerika yerlileri arasında yaşayan Şamanizm adı ile ortak bir inanç sistemi olarak kabul edilen düşüncenin bir dünya görüşünü anlatmaya yeterli olmadığını belirtmeliyiz. birçok topluluk arasında gelişmiş bazı inanışların derlenerek tasnif edilmesine dayalı olan Şamanizm kavramı Türklerin ati din anlayışını tam olarak ifade edemez. Çünkü bu parçalar arasında ve diğer gökyüzü ile ilgili simgelerde yatan bir anlayış vardır ki bütün gökyüzünün kutsallığına dayalı başka bir dini bize ifade etmektedir (Eberhard, 1943). Bizim yaptığımız araştırmalar sırasında görüntülediğimiz ve yayınladığımız arşivlerimizde yer alan görüntülerden birinde 'Yesevi zikri' çekilmiştir. 'Yesevi zikrine' töreni yöneten kişi 'Hay Gök, Hay Gök' seslenişleri ile gökyüzüne seslenmekte sonra Kelimei Tevhid'le devam etmektedir. Bu tam bir geçiş, anlayış değişiminin en önemli göstergesidir. Geçmişe ait inancın özünü gökyüzünün sonsuzluğu ve bunu ifade eden Türk mavisi ve kutsal taş olarak hastalıkları iyi ettiği, insanları dinginleştirerek sakinleştirdiği kabul edilen kutsal Turkuaz taşı anlatmaktadır. Bu

kavramların üçü de bugün bütün bilim adamları tarafından bizim açıkladığımız gibi kabul edilmekte ve bütün Türk topluluklarının yaşadıkları yerlerde kutsallığını ve saygınlığını sürdürmektedir.

Mitolojimizdeki gökyüzünden inen mavi ışık, mavi ışıkla gelen yardımcılar, ya da gökyüzünün kutsallığından güç alan insanlar ve onlarla ilişkiler, Orhun Abidelerinde insanın gökyüzünde oluşarak yeryüzüne indiği düşüncesi, Yaratıcı kelimesinin 'Gökyüzü' manasını taşıması, Bilge Kağan'ın 'Öd Tengri yaşar, kişi oglı ölgeli törümiş' (Zamanı ancak Tanrı yaşar, insanoğlu ölümlü yaratılmış) sözleri gelişmiş bir din kavramı ve bu kavram içinde insanın kendisini olgunlaşmaya götüren bir yolda yürümesi gerektiği fikrine yürütmektedir. O halde Şamanizm veya kamlar tarafından yönetilen ritüellere dayalı olduğu için Kamlık diyeceğimiz düşünce binlerce kilometre karelik bir alanda yaşayan toplulukların birbirinden kopmaları sonucu sözlü geleneğin farklılaşmasından kaynaklanan bir inanç ve anlayış parçalarının Şamanizm adını aldığını söyleyebiliriz. Oysa bütün bu inanç parçalarının üstünde ve hepsini kuşatan gökyüzünü uçsuz bucaksız bir çadır olarak görme anlayışı, bu anlayışa bağlı sembollerle süslü güçlü bir dünya görüşü bulunmaktadır.

Maddeden anlama ve bilinmeyenlere doğru giden bu olgunlaşma yolunda dört büyük kapı vardır. Bu dört büyük kapı birbirinin karşısında ve birbirinin içindedir. Bunu Kutadgu Bilig'de Yusuf Has Hacib şu sözlerle özetler:

Bunlardan başka bir de on iki burç vardır. Bunların bazıları iki evli, bazıları tek evlidir.

Bil ki bunlardan üçü bahar yıldızı, üçü yaz yıldızı, üçü güz yıldızı, üçü kış yıldızıdır.

Bunlar birbirine düşmandır (zıt); Tanrı düşmana karşı düşman gönderdi ve savaşı kesti.

Uyuşmaz olan düşmanlar kendi aralarında barıştılar; görüşmez olan düşmanlar öçlerini ortadan kaldırdılar.[7]

Bu dört kapı birbirinin tam karşısında olan dört yönü simgelemektedir. Doğu, batı, güney, kuzey. Bu dört yön aynı zamanda birbirine bağlı olarak dört yanımızı simgeler önümüz, arkamız, sağımız ve solumuz. Bu dört kapı insan için dört özelliği simgeler doğu, aklı; Batı, bilgiyi; Kuzey anlayışı; Güney, sevgiyi (gönlü), bunlar yine iç içe ve karşı karşıya birbirlerine bağlı olarak dört rengi simgeler. Doğu maviyi, batı beyazı; Kuzey siyahı, Güney kırmızıyı simgeler. Bunların tümü on iki kollu evren ağacının kırk durağını içine alır. Çadırların üst çıkış havlandırma pencereleri dört kapıyı, sekiz yönü simgeler, Anadolu'da kırlangıç çatı dediğimiz, özel işlenmiş kerestelerinin birbirine geçmesi ile dört ve dördün katları şeklinde sofanın tam ortasından gökyüzüne açılır. Gökyüzü, gökyüzünün ışığı tam ortaya vurur. Daha sonra Anadolu'da en büyük köşklerden en küçük evlere kadar bütün misafir odası ve sofaların tavan göbeklerinde bu sembol bilinmeden anlamı çözülmeden kullanılır. Evin çıkış kapısı doğuya, pencereleri hep batıya açılır. İnsan akıl, bilgi, anlayış ve sevgiyle (gönülle) gerçek insan olarak anlatılır ve kabul edilir. İşte insanı olgunlaştıran anlayışların birleştiği dört özellik bu şekilde verilir. Bu zaman içinde tasavvuf içinde tasavvufi kavramlarla bürünerek Anadolu'da varlığını sürdürür.

Bir insanın dünyayı önce dört yönü ile anlayarak tanıması ve gözlemlemesinden yola çıkılarak bütün hayatı maddeden fizik ötesine ve var oluşa kadar götüren bir felsefenin ortaya çıkması işte bu sosyal yardımlaşma örgütlenmesinin kapısını oluşturmaktadır. Dünyayı anlamanın dört kapı ile sembolize edilmesi, bu dört kapının her birinin bir renge

bağlanması, bu renklerin bir maddeyle tanımlanması ve her maddenin de bir kuşla sembolize edilmesi sözlü bir geleneğin kilimlerimizdeki motiflere, Anadolu'daki tavan göbeklerine kadar giren bir dünya görüşünü ortaya koymaktadır.

Bütün sonsuzluk içindeki yaratılmış alemlerin tümünü bir ağaca benzeterek, bu ağaçların dallarının her birinin bir yıldız grubu ve galaksiyi ifade etmesi ve insanın da bu evren ağacının bir meyvesi olarak sonsuzluğu idrak edebilmesi bu dünya görüşünün özünü oluşturmaktadır. İnsanın bu sonsuzluğu kavrayabilmesinde birbiri içinde ve birbirinin karşısında dört yön ve birbirinin içinde ve karşısında dört çıkış kapısı vardır. Bu çıkış kapısı insanın başını kaldırdığı zaman bir çatı halinde başının üstünde, yönünü döndüğü zaman ise çepeçevre etrafında yer alır. Bunu anlayan insanın ulaştığı olgunlaşma noktası ise mutlak manada sahip olduğunu vermek veya paylaşmaktır. Herkesle her şeyi paylaşma düşüncesi varlık olarak sonsuzluğun içindeki yerimizin algılanmasına bağlıdır.

Ne yazık ki yaratılışa ve dünyaya ait olan ve hiçbir Orta Doğu mitolojisinde, inanç sisteminde bulunmayan semboller bütününü anlamaya ve kaynağına yönelmeye aydınlar olarak çaba harcamadık. Hatta öyle ki hiç ilişkisi olmadığı halde dört unsur düşüncesi ile birleştirenlerimiz oldu. Oysa batı sistematik düşüncesinin temellerini sembolik tanımlar oluşturur. Bu sembolik tanımlarla hayatı ve yaratılışın anlamını açıklamaya çalışırlar. Bu felsefede de dinde de böyledir. Batı temel düşüncelerinin inançlarının dayandığı sembolik yapı üçgendir.

Bu iç içe dört ve dördün kapıları içinde gelişen insanın olgunlaşmasına giden yol ne Zen Budizmi'nin esasında, ne Buda dininde ne de Mani ve Mazdeist anlayışlarda görülmektedir. Zerdüşt dininin esasında da bu iç içe gelişen, doğrudan insanın yeryüzünden; maddeden ruha doğru gelişmesini gösteren sistematik bir yaklaşım bulunmamaktadır.

Şimdi işte bu düşüncelere dayanarak Radloff'un 19. yüzyılda bütün Türk topluluklarını dolaşarak çöküş döneminin getirdiği kopukluk sebebiyle adeta ilkel birer yorum halinde kalmış olan geleneksel yorumları ve bazı batıl inanışları bir din (Şamanizm) olarak sunması yazımızın başında ifade ettiğimiz bilgilerin ilgili anlam bütünlüğü olan raflara konulmamasından ortaya çıkan bir bilimsel yanılgıdır. Ne var ki Şamanizm, Gök dini inancının bütünlüğü içinden bazı bölümlerin unutulduğu, bazı bölümlerin ise birbirinden kopuk olarak ilgisiz yorumlarla değerlendirildiği tasnif edilmemiş söylenceler yığınıdır.

Sosyal yardımlaşmayı oluşturan bu dünya görüşü ve inanç sistemi bir konfederasyon halinde bütün oymakların ve Türk topluluklarının bir araya geldikleri zamanlarda devlet geleneği içinde bütünlüğü sağlayarak bazı araştırmacıların söylediği kan bağına dayalı yeni bir kültürü oluşturuyordu.[8]

Anadolu'da canlılığını gittikçe yitirmesi ve sosyal yardımlaşma anlayışının zayıflamasına rağmen yine de varlığını sürdüren bu kurumun dayandığı temel noktalardan biri de sosyalleşme bilinci ve bu bilincinin oluşmasına sebep olan çevre ve doğal şartlardır. Uçsuz bucaksız steplerde, araları ölümcül çöllerle ve dağlarla çevrilmiş geniş topraklarda yaşamanın bedellerinden biri de yardımlaşma ruhu içinde bulunmaktır.

Bugün Saha yöresindeki sosyal yardımlaşma kurumları ile birbirinden tamamen kopmuş olan ve ilgisiz sayabileceğimiz Balkanlar'daki Türk toplulukları arasında yaşayan sosyal yardımlaşma kurumlarının benzerliği yukarıda anlattığımız bir üst çatı olarak bütün değer

yargılarının kuşatan ana faktörlerin bir yansımasıdır.

Misafir gelmeyen evin kötülendiği bir yapı, biraz önce ifade ettiğimiz paylaşma bilincinin ortaya koyduğu sosyal psikolojik bir karakter olarak kendisini göstermektedir. Bu geleneklerin yerleşik toplum düzeni içinde yaşayan Türk toplulukları arasında da canlılığını sürdürmesi dikkat çekicidir.

Bir başka sosyal yardımlaşma kurumu köyün hatta çevre köylerdeki damızlık hayvanların ortak kullanılmasıdır. Bu tarz damızlık hayvanların bütün köy arazilerinde serbestçe yaylıma çıkarılması geleneği de adeta birbirinden farklı bölgelerde yaşayan Türk toplulukları arasında ortak bir yardımlaşma geleneğinin varlığını gösterir. Balkanlar'da 'Salma' adı verilen bu gelenek halen diğer Türk topluluklarında da yaşamaktadır.

Düğün, ölüm, doğum ve benzeri ortak duyuş ve düşünüş gerektiren durumlarda ortaya çıkan yardımlaşma bugün artık bilinçli olarak yapılmayan, fakat halen sürdürülen sosyal yardımlaşma kurumlarıdır. Düğün evine götürülen hediyelerin, yardımların, gelin ve damada takılan takıların dikkatle izlendiği zaman ciddi bir sosyal yardımlaşma mantığına dayandığı görülmektedir.

Özbekistan bölgesinde 'Haşar' adı verilen geleneğin Anadolu'da ne yazık ki unutulan imece dediğimiz bir sosyal yardımlaşma kurumunun adı olduğunu biliyoruz.[9] Bu sosyal yardımlaşma sadece ortak alanlarda bir araya gelme değil, aynı zamanda birbirine ait işlerin yapılmasında da paylaşma bilincinin çok önemli bir göstergesidir. Mahsullerin kaldırılması, işlenmesi, eve ihtiyacı olan kişi için ev inşasına kadar uzanan çok geniş bir çerçevede yapılan bu sosyal yardımlaşmanın kendiliğindenliğini bir kere daha burada vurgulamak gerekmektedir. Çünkü ilerde de söyleyeceğimiz gibi sosyalleşmenin en üst ve olgun düzeyi kabul edilen demokratikleşmede aranan niteliklerle bu özelliklerin karşılaştırılması ve yorumlanması gerekmektedir.

Yardımlaşma unsurları arasında yer alan sel, deprem vb. durumlarda malını kaybetmiş insana yapılacak yardım da önceden bellidir ve ritüeli de yazılı bir yasası olmamakla birlikte yürümektedir. Bu yardımlaşma sisteminin oba, oymak veya boylar arasında benzer özelliklerine rağmen adların farklı olması dikkat çekicidir. Sürüsünü tamamını bir doğal felakette yitiren insan için yemekli olarak veya doğrudan yapılan toplantılarda toplantıyı yöneten kişi, ya ortaya konulan yemeğin paylaşımı sırasında bir sembolle yapacağı yardımın oranını hatırlatır, ya da doğrudan bütün katılanlara dağıttığı mendillerin birer koyunun boynuna bağlanarak sürüye gönderilmesini işaret ederek köy veya topluluktaki ev sayısı kadar koyunun felakete uğramış insana verilmesini gerçekleştirir.[10]

Olağanüstü toplantılar yanında bir başka rutin toplantı da adeta bir meclis özelliği taşımaktadır. Yılda en az iki kere yapılan bu toplantılarda ise yaylaların kullanımı düzenlenmekte, hangi oba veya oymağın hangi bölgedeki yaylaları kullanacağı önceden belirlenmektedir. Böylece en başta söylediğimiz gibi güçlü bir paylaşma bilinci oluşturulmakta, haksızlıklar ve ihtilaflar bu toplantılarda ortadan kaldırılmaktadır. Sonbaharda yapılan toplantılarda ise yayladan dönen evlerin elde ettikleri gelirlerden bir kısmını köyün veya obanın ortak ihtiyaçları için harcanmasına yönelik olarak bırakılması gelmektedir. Bu bekçilerin, çobanların ücretlerinin ödenmesi yanında ihtiyaç sahiplerine dağıtılan yardımlarla misafirlerin ağırlanması için kullanılmaktadır.

Yaklaşık 70 yıllık hakimiyeti sırasında Türk topluluklarının yaşadıkları kentlerdeki esnaf

kurum ve kuruluşları üzerinde büyük etkiler yaparak sistemlerine, yardımlaşma ve dayanışmayı bozan Sosyalizmin etkilerini bir kenara bırakırsak özellikle ticaret ve üretim geleneği olan köklü kentlerde sosyal yardımlaşma kurumlarının halen yaşadığını söyleyebiliriz. Bugün Uygur özerk bölgesinde yürütülen 'meşrep' toplantıları, esnafın birbiriyle yardımlaşması, görüş alışverişinde bulunması yanında ortak çıkarlarını korumaya yönelik bir sosyal örgütlenme olarak varlığını sürdürmektedir.

Üzerinde durulması gereken noktalardan biri de her ne kadar Asya tipi üretim tarzı adı verilen bir sistemle açıklanmaya çalışılıyorsa da tamamiyle bu sisteme de uymayan bir özelliği burada belirtmeliyiz: Bu da göllerin, madenlerin, ormanların, yayla, avlanma alanlarının ortak kullanıldığını görmekteyiz. Marko Polo Seyahatnamesi'nde anlatıldığını göre Kubilay Han döneminde göller, madenler ve orman alanlarının devletin kontrolünde fakat kendisini tamamen bu alanda uzmanlaştırmış olan oymak ve boylara verildiğinden söz edilmektedir. Bu durum Anadolu'daki bazı özellikleri de açıklaması bakımından çok önemlidir. Yine Orta Asya'da bazı toprakların ve bazı ormanların 'koruk' adı verilen bir sistemle koruma altına alınıyordu. Bu bölge hakana ait bir bölge kabul edilerek kullanılması yasaklanıyordu. Toplumun ortak malı özelliği olan bu sistemin daha sonra vakıf sistemi ile bütünleştiğinden şüphemiz yoktur.

Demir ve demir işçiliği yapan oymakların gizemli bir saygınlığı vardır. Daha önce söz ettiğimiz gibi demir, dört kapıdan batının simgesidir.

Bütün bu örnekleri sayısız detay bilgilerle zenginleştirmemiz mümkündür. Ancak bilinmesi gereken önemli nokta özel mülkiyet ve ortak mülkiyet kavramlarının armonik bir bütünlük halinde bizim kültürümüzde varlığını sürdürmesidir. Yaylaların özel mülkiyeti olmamakla birlikte kışlakların özel mülkiyeti bulunmaktadır.[11]

Asıl konumuz olmadığı için bunun üzerinde durmayacağız, ama elbette bütün detaylarına göre ekonomi tarihçilerimizin konuyu değerlendireceğine inanıyoruz. Bizim aradığımız sosyal örgütlenmenin gelenekten yasaya doğru sistematik bir biçimde yükselmesi, zaman içinde Anadolu'daki sosyal yardımlaşma kurumlarının yapısını oluşturmalarıdır.

1in boyunuzdan biri yasaya bir defa muhalefet ederse ona nasihat ediniz. Buna rağmen ikinci defa muhalefet ederse, ona tatlı ve doğru sözlerle tesir etmeye çalışınız; üçüncü defa muhalefet ederse uzak yerlere gönderiniz. Gidip geldikten sonra da uslanmazsa zincire vurup zindana atın, zindandan uslanarak çıkarsa iyi olur. Eğer yine uslanmazsa akraba meclisi toplansın ve ona ne yapmak gerekiyorsa onu yapın.[13]

Cengiz Yasası'nın Çağatayca versiyonunda bu yasanın aslında Karahan oğlu Türk'ten geldiğini Cengiz Han'ın söylemesi, konunun ortak bir kültür mirası olduğunu gösterir.[14]

Oymak ve boy beylerinin zaman zaman seçim yoluyla, zaman zaman da soydan geldikleri bilinmektedir. Bu seçim ve soydan gelmenin de dikkatle irdelenmesi gerekir. Her iki durumda da bir yönetim meclisinin bulunması ve buralarda işlerin bütün ayrıntılarıyla görüşülüp tartışılması dikkat çekicidir. Bunun ritüeline de özellikle dikkat çekmemiz gerekmektedir. Toplantı bir meydanda yapılmaktadır. Bu, çadır, sofa veya geniş bir açık alandır, fakat her durumda adı meydandır. Burada önce toplantıya katılanlar arasındaki ihtilaflar çözülmektedir.

Küsler ve aralarında ihtilaf olanların anlaşmazlıkları giderildikten sonra, ileriye doğru

yapılacak işler planlanmakta ve kararlaştırılmakta, yardıma ihtiyacı olanlar için yardım kararları alınmakta, sonra hep birlikte yemek yenilmektedir.

İdarecilerin değişik adlarla anıldığı bilinmektedir. Ancak yaptıkları işlevleri hemen hemen aynıdır. Kazaklarda: 'Big, bey, elüv başı, aksakal' Kırgızlarda 'manap' diğer Türk topluluklarında da 'ocakbaşı, aka, eke, aga, ağa, bey vb. adlar verilmektedir.

Yukarıda geniş geniş anlatmaya çalıştığımız ve burada bir kere daha vurgulamak istediğimiz nokta: Gelenekten gelen unsurlarla yasa, adeta içiçe girerek birbirini tamamlamış ve sosyal yardımlaşma kurumunu oluşturmuştur. Balkanlar'da en büyük halk organizasyonu olan Kırkpınar şenliklerinde ağa seçimi; ağanın daha sonra şenliklerin gerçekleştirilmesi aşamalarını görüşmek üzere davet etmek istediği insanlara dibi kırmızı boyalı mum göndermesi ile geleneğin en yoğun yaşadığı bölgelerden olan Kırgızistan'ın özellikle kırsal kesimlerindeki yapıyı da kısa bir örnek olarak burada verelim;

Kırgız ulus ve oymakları diğer Türk uluslarına göre geleneğe çok bağlıdırlar. Kırgız uluslarında beyi oymakların seçtiğini ve 'Manap' adını verdiklerini daha önce söylemiştik. Onların yayla ve kışlak sistemleri de geleneği olduğu gibi günümüze kadar getirmiştir. Herhangi bir savunma durumunda obalarını düz sıralar şeklinde savunmaya hazır hâle getirirler. Aralarında iki türlü sosyal yardımlaşma yaygındır: Bunlardan birincisi sadece oymak veya akrabaların kendi aralarında yardımlaşmaları ki, buna 'cila' adı verilmektedir. İkincisi ise bütün toplulukların yapmak zorunda oldukları yardım ki, buna da 'yurtcilik' adı verilir. Cila, kan pahasına mahkûm olmak, büyük bir borç altına girmektir. Yağma, çapul, talan ve doğal felaketlerde ise her Kırgız, gücü oranında yardım etmek zorundadır. Buna katılmayanlar soydan çıkarılma cezasına çarptırılırlar. Yine Kırgızlarda, bir gelenek olarak tarımla uğraşan bir Kırgız'ın hayvanı, beklenilmeyen bir şekilde ölmüş ve zor durumda kalmışsa; ölen hayvan onikiye bölünerek malî durumu çok iyi oniki kişiye dağıtılır. Onlar da güçleri oranında yardımda bulunurlar. Sosyal yardımlaşma kurumlarının büyük benzerlikler göstererek Kafkas topluluklarında da bulunması son derece dikkat çekicidir.

Saha Türklerinden Balkanlar'a kadar, daha birçok konuda gelenek ve görenekler şaşılacak derece benzerlik göstermektedir. Bilim adamları bu ortak kültür unsurlarının, daha yıllarca toplansa bitmeyecek, hızla toplanması sınıflandırılması ve yorumlanması gerekecektir. Bu kültür unsurları içinde maddi kültür unsurlarının toplanması ise; tamamen farklı, uzun süreli bir çalışma olarak yapılmalıdır. Bizim elimizde bulunan belgelerle varmak istediğim sonuç şudur: Bütün bu kültür unsurları, üstte hepsini kucaklayan çok derin simgesel bağlantıları bulunan bir büyük inanç ve anlayış birliğinin alt unsurlarıdır. Bunlar, birbiri arasında sıkı ilişkiler bütünü olan temeli üçüncü bir yol olarak dünya ile öteler ve sonsuzluk arasında ince çizgi üzerinde oturan, yeni ve özgün bir yapıdır. Bu yeni ve özgün yapının dayandığı temel özelliklerden biri de sosyal yardımlaşma kavramına verilen değerdir. Bu, bizim kültür unsurumuz olarak bilincine varmadan Anadolu'da yaşattığımız değerler bütünüdür. Bu değerler bütünü, zaman zaman kendisine haksızlıklar yaptığımız, zaman zaman hiç ilgisiz başka kaynaklara bağlamaya çalıştığımız kavramlar arasında yer almaktadır.

3. Anadolu'da Sosyal Yardımlaşma Kurumları

A. Kırsal Alanda

Anadolu'da sosyal yardımlaşma kurumlarını iki ana grupta değerlendirmek de çok önemli

bir gerekçemiz bulunmaktadır. Çünkü, Anadolu'nun coğrafi özelliklerini çok iyi bilmek gerekmektedir. Anadolu, yapısı gereği Doğu'dan Batı'ya Kuzey'den Güney'e geçiş yolları üzerinde bulunmaktadır. Anadolu'nun büyük göçlerin, seferlerin, savaşların geçiş yolları üzerinde olması sebebiyle güvenliğinin sağlanması ve halkın bu topraklar üzerinde emin bir şekilde yaşayabilmesi çok zordur. Merkezi otoritenin güçlü olduğu zamanlarda dışardan gelen saldırılara karşılık verilse bile Anadolu'da içteki siyasi dalgalanma, yağma, çapul ve eşkıyalık gibi olaylara karşı durmak güçleşmekte, merkezi otoritenin zaaf gösterdiği durumlarda olaylar hızla tırmanarak Anadolu'yu istikrarsızlık içine sürüklemektedir. Anadolu'da yaşayan birçok medeniyetin yıkılış sebepleri, ya yurt dışından gelen büyük ordulara karşı koyamamaktan kaynaklanan büyük bir yenilgi veya iç kargaşalardan meydana gelen ekonomik zayıflama ve çöküşe sürüklenmedir.

Doğu Roma İmparatorluğu'nun gittikçe zayıflaması üzerine Anadolu'da benzer kargaşalar ortaya çıkmış, Anadolu'nun kırsal kesimini koruyabilmek mümkün olamamıştır. Dış saldırılar, yağma ve çapul karşısında insanların, kendilerini koruyabilmek için uygun arazi yapısının durumuna göre önlemler aldığını görmekteyiz. Bunların başında kent organizasyonları gelmektedir. Kentlerde bir zamanlar vali veya yönetici olarak görev yapan kişiler, merkezi otoritenin zayıflaması üzerine kendi bağımsızlıklarını ilân ederek bir nevi site devleti oluşturmuşlar ve kendi kanunlarıyla kentleri idare etmişlerdir. Bu yapı içinde, diğer kent devletleriyle aralarında şiddetli rekabet ve düşmanlıkların da oluşması üzerine kentler, dışardan gelen saldırılara açık hâl almıştır.

Bu Konuda Yerasimos;

'İktidarı kaybetmekte olan bürokrasi ile kendilerine ait orduları bulunan büyük mülk sahipleri arasındaki zıtlık, bitip tükenmek bilmeyen, ülkeyi harabeye çevirip halkı yöneticilerden soğutan iç savaşlara yol açıyordu' ifadesini kullanmaktadır.'[15]

Bu durum karşısında kentin korunması için savunması, uygun bir konuma getirilerek bir dağ yamacına veya bir tepenin üzerine yeniden kurulmuştur. Bugün hâlen kalıntıları bulunan, bu yarı site devleti nitelikli kentlere belli başlı şu örnekleri verebiliriz. Ankara Kalesi, Kastamonu Kalesi, Alanya Kalesi, Antalya Kalesi, Selçuk Kalesi, İzmir Kalesi Çankırı Kalesi vb. Buralarda dış kaleler ve bu dış kalelerin içinde yine daha güvenli olacağı düşüncesiyle iç kaleler oluşturulmuştur. Her gün sabah bağ ve tarlalarına gidecek olan insanlar kale kapıları açılarak tekfurların askerlerinin korumasında kaleden çıkarak akşama kadar çalışmakta, yine akşam kaleden içeri girildikten sonra kale kapıları kapatılarak halkın can güvenliği sağlanmaktaydı. Gündüz veya gece bir saldırı olması ihtimaline karşı, kaleye gelen yolları gören yüksek dağ veya tepelerde gözcüler bulundurulmakta, bu gözcülerin gelen tehlikeyi, işaret ateşleri ile bildirmeleri üzerine kalenin savunulmasına hazır beklenilmekteydi.

Kale savunması ise önce dış kalenin korunması biçiminde plânlanmakta, dış kalenin düşmesi üzerine iç kaleye çekilerek burası savunulmakta, eğer burası da düşerse kalede yapılmış olan gizli bir geçitten kalenin birkaç kilometre dışına çıkılarak can güvenliği sağlanmaktaydı.

Bu durum, halkın tekfura bağımlı hâle gelmesine sebep olmakta, onun keyfi idaresine katlanılmaktaydı. Bu bağımlılık can güvenliği ile ilgili olduğu için daha da önemli olmakta, mallar ve bütün değerler tekfurun idareciliğine terk edilmiş olmaktadır. İkinci önemli nokta üretimin sınırlı bir ölçüde kalmasıdır. Yani, sadece o kent içindeki insanların ihtiyaçları

kadar bir üretim yapılabilmekte, bu da takas veya değişim yoluyla olabildiği gibi, çok az bir gelir kaynağına dayalı da olmaktadır. Yani bir yoksullaşma süreci içinde kent, kapalı bir ekonomi ile sadece kendisine yeterli durumda kalmaktadır. Ulaşım, yol güvenliği, sağlanamadığı, özellikle kırsal kesimde yoğun eşkıyalık olaylarının olması yüzünden çok acil durumlar için geçerli olabilmektedir. Bu yüzden de Anadolu bir yoksullaşma sürecine girmektedir. Bütün bu anlattıklarımız için herhangi bir kaynak göstermeye gerek kalmaksızın deniz kıyılarındaki liman kaleleri ile Anadolu'nun iç kesimlerindeki kalelerin yapısına baktığımız zaman bunu görebilmek mümkündür.

Kalelerde yaşamayan insanların can güvenliklerini sağlayabildikleri yerler ise kolayca yolları bulunamayan kanyonlardır. Bu kanyonlar, daha çok Kızılırmak, Yeşilırmak olmak üzere dere ve vadi kenarlarında bulunan sarp yamaçlardaki kayalıklarda yapılan kaya evlerdir. Giriş kapıları ve yolları gizlenmiş bu yerler, herhangi bir saldırı hâlinde günlerce savunulmak üzere erzak depolanmış, giriş yolları dev değirmen taşlarıyla kapatılarak girilmesi imkânsız hâle getirilmiş yerlerdir. Düşman, yağmacı veya saldırgan, gidinceye kadar insanlar buralarda saklı kalmaktadır. Bunun getirdiği en büyük sakıncalardan biri halkın bütün bir yıl boyunca yaptığı üretimin yağmalanarak yok olması, sadece geçimini sağlayacak kadar üretmek zorunda kalmasıdır. Bu da halkın fakirleşmesi sürecini doğurmaktadır.

Düzlüklerde yaşamak zorunda kalan halk ise yeraltı şehirleri oluşturarak tehlikeli durumlarda bu yeraltı şehirlerine saklanarak canlarını saldırganlardan korumaktadır. Selçukluların Anadolu'ya geldikleri sırada Anadolu'da durum böyleydi.

Bunun getirdiği doğal bir sonuç olarak nüfus azalmış, halk fakirleşmiş, üretim ancak ihtiyaç kadarının üretimi ile sınırlı hale gelmişti. Yol güvenliği olmadığı için olağanüstü güvenlik önlemleri ile ve yine olağanüstü durumlarda seyahat yapılabilmekteydi.

Ankara Kalesi'nin toplam nüfusu 15 bin kişi civarındaydı. Büyük şehirlerin nüfusları 25 ile 30 bini aşmıyordu ve bunlar da daha çok bazı liman kentleriydi. Bu konuda L. Brehier'in tespitleri çok önemlidir:

'Şarlman gibi Justinyen'in de ya çok geç ya da vakitsiz emperyalizm denemesi, çabucak başarısızlığa uğrayarak derin bir siyasi kargaşalığa sebep oldu. İşte bu kargaşalık sırasında Küçük Asya merkezi yönetiminden tamamen koptu.

"7. yüzyılda Anadolu'yu korkunç bir yıkım içinde ve nüfusu azalmış buluruz".[16]

Selçukluların Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Anadolu'da kırsal alanlarda yeni köy ve mezralar oluştu. Bu köy ve mezralar birbirlerine bağlı, yılın belirli aylarında bir araya gelerek görüş alışverişinde bulunan, aralarında sistematik ilişki bulunan topluluklardı. Bunları bir arada tutan ya dini ve manevi, otoritesi olan insanlar ya da aralarında kan bağı ilgisi bulunan beylerdi. Anadolu'nun stratejik geçiş kapılarının bulunduğu dağ yamaçları kırsal alanda yaşayan Türkmenlerin yerleşim alanı hâline geldi. Bu alanlarda kutsal ziyaret yerleri oluşturuldu. Bu kutsal ziyaret yerlerine yılın belirli dönemleri gidilerek buralarda toplantılar yapılıyor; yaylaların, mezraların ortak alanların kullanımı, ihtilafların çözümü konusunda yapılan bu büyük toplantılardan başka yılın kışa yaklaşan sonbahar döneminde tekrar toplanılarak ortak ihtiyaçların giderilmesi için kazancın bir kısmı hak olarak bırakılıyordu.

Kırsal kesim örgütlenmesi içindeki önemli bir yapılanma da kırsal kesimin düzenlenmesine bağlıydı. Genellikle gözden kaçan bu husus, posta örgütlenmesidir. Kışlalar ve önceden belirlenmiş bazı köylerle han ve kervansaraylarda posta ve haberleşme için ayrılmış görevliler bulunuyordu. Bunlar 'Posta Tatarı' adıyla anılan ve en iyi bunu yapan Tatar obalarından seçilmiş görevlilerden oluşmaktaydı. Posta ve haberleşme bakımından önemli birimlerden biri olan 'Tatar Ağalıkları' oluşturulmuştu. Tatar ağaları posta ve haberleşmenin sağlıklı yürümesini sağlıyorlardı. Koçi Bey'den öğrendiğimize göre olağanüstü durumlarda haber, Osmanlı Devleti'nde, İstanbul'dan Van'a üç günde ulaştırılmaktaydı. Elbette bu örgütlenme de başlı başına bir medeniyet unsuru olarak Orta Asya'dan Anadolu'ya, kırsal alana getirdiğimiz yenilikler arasında yer almaktadır. Marko Polo Seyahatnamesi'nde Marko Polo Kubilay Han'ın hastalığı sırasında; İstanbul'u, Karadeniz'in kuzeyinden gelerek kuşatan Balu Bey'e, hakanın hastalığını veren haber, bir haftada ulaştırıldığını belirtmektedir. Kubilay Han bu sırada Hanbalık'ta bulunuyordu.

Köylerin kendi iç örgütlenmeleri yine kendileri tarafından yapılmaktaydı. Bunun için özel yasa ve yönetmelik çıkarılmamıştır. Köylerin ortak alanlarının korunması için tutulan bekçiler ve sürüleri yaymaya götüren çobanların masrafları, köyün suyu, yolu, köprüsü köylüler tarafından ortak olarak yapılıyordu. Bu stratejik alanlardan kışı ılıman geçen yerlere özellikle oymak beylerinin yerleşmesi sağlanmış, böylece buralara 'kışla' adı verilmiştir. Anadolu'daki Akkışla, Büyük Kışla, Sarı Kışla Boz Kışla, Şarkışla, Kara Kışla, Kuru Kışla gibi yer adları bu planlı yerleşmeden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Beypazarı, Akpazar vb. yerler de yine stratejik yollarda meydana getirilen yerleşim alanları olarak bütün oymakların haftada bir kere buluştukları yerler haline gelmiştir. Bu yerlerde yerleşen oymakların görevleri, bölgenin eşkıyalık olaylarından arındırılması, kervanların ve yolcuların güvenliğinin sağlanmasıdır; herhangi bir saldırı hâlinde ordu toplanarak savaşa hazır oluncaya kadar bu alanların korunması ve zaman kazanılması işlevlerinden bir kısmını göstermektedir. Sefere gidecek ordunun küçük birliklerinin toplanarak düzenli askeri birlikler halinde orduya katılması da kışlalarda düzenlenmekteydi. Kışlaların ordunun sefere çıktığı yollar üzerinde önceden haberdar edilmesi hâlinde önceden lojistik desteğini hazırladıkları bilinmektedir.

Böylece Anadolu kırsalı, bu örgütlenme ile yağma ve çapuldan korunmuş; kendisini Anadolu'ya birlikte geldiği halka adamış olan kendilerine Abdalanı Rum, Horasan Erenleri adını veren, sayıları yüzlerce olan gönül eri insanlar, bu sarp dağ yamaçlarında kentlere inmeden yaşamışlar ve kendilerine her yılın belirli aylarında ziyarete gelen insanlara mevki ve para hırsı olmadan doğruları göstermeye çalışmışlardır. Onların bu dünya malı ile ilgisiz, yalnızca hizmete ve düşünmeye yönelik yaşayış biçimleri, örnek ve saygın bir davranış olarak insanların dünyalarında yer etmiştir.

Gelen oymaklardan bir kısmı ise meslek erbabı adını verdiklerimizdir. Bunlardan bir kısmı keçecilerdir. Bir kısmı Tahtacılar veya Ağaçerileri, bir kısmı demircilerdir. Bunlardan Tahtacılar, Anadolu'nun ormanlarının korunması ve bakımına görevlendirilmiş; demirciler ise oymaklar hâlinde demir madenlerinin çıkarıldığı bölgelerde demir üretimi ve işçiliği yapmışlardır. Bu oymakların devlet ve toplum katındaki saygınlığı son derece önemliydi. Bu anlayışın da İslâmiyet öncesi bir sistem olarak çok eski bir geçmişi bulunmaktadır. Çin'e giden bir elçiye Türklerin toplumda değeri olmayan demircilere büyük saygı gösterdikleri yolundaki kayıtları, Ümit Hassan anlatmaktadır.[17] Kıymetli madenlerin işletilmesinde de benzer yöntemler kullanılarak Türkmen oymaklarında Asya'da benzer işi yapanlar Anadolu'da yaptıkları işe uygun bölgelerde yerleştirilmişlerdir.

Ormanların korunması, kereste ticaretinin Anadolu'da çok erken tarihlerin ilk uluslararası ticareti haline dönüşmesinde, Ağaçerilerinin büyük bir payı bulunmaktadır. Önceleri bütün Toros Dağlarında, daha sonra Ege ve Marmara Bölgesi'ndeki ormanlarda ağaç kesimi ormanların bakımı ve avcılık doğrudan Tahtacı adı verilen bu Türkmen oymaklarına verilmişti. Bu oymakların adeta uzmanlık alanları olan orman ve ağaç dolayısıyla 17. yüzyıla kadar Anadolu ormanlarının korunduğu ve bakıldığı bilinmektedir.

Selçuklu Devleti'nin halkın doğrudan örgütlü olarak bir yandan yerleşme, bir yandan üretime başlaması yanında han ve kervansaraylar yaparak çevresindeki arazilerin gelirlerini bu kervansaraylara harcamak suretiyle yeni bir sistem oluşturmalarıdır. Böylece bütün Anadolu'da serbestçe ve can güvenliği korkusu olmaksızın dolaşabilme ortamı oluşmuş, kervanlar bir kentin üretimini diğer kente sıkıntısızca taşıma imkanına kavuşmuştur. Böylece kentler kapalı ekonomiden serbestçe üretip sattıkları yeni bir üretim sistemine geçerek halk arasında hızlı bir zenginleşme süreci ortaya çıkmıştır. Bu konuda Faruk Sümer'in şu tespitleri dikkat çekicidir:

'Kervansaraylara ait elimizde bulunan vakfiyelere göre, bu kervansaraylara gelen ticaret kafileleri ücretsiz misafir edilir ve hayvanlarının da yemleri verilirdi. Bundan başka büyük kervansaraylarda yolcuların yıkanmasına tahsis edilmiş hamamlar, ibadet etmeleri için imamı ve müezzini bulunan mescitler olduğu gibi... tabipler ve baytarlar da bulunuyordu. Hatta bu kervansaraylardan bazılarında yolcuları eğlendirmek için çalgıcılar ve rakkase takımları vardı.'[18]

Bunun kısa zamanda Bizans toprakları sayılan kalelerde halk arasında duyulması üzerine sivil halkta Selçuklu yönetimine büyük bir sempati doğmuştur.

12 ve 13. yüzyılda dünyanın en zengin bölgelerinden biri haline gelen Anadolu 15. yüzyıldan itibaren bütün Akdeniz ülkelerine, Balkanlar'a, Kafkasya'ya Irak ve Arap Yarımadası'na ihracat yapan ülke durumuna ulaşmıştır.[19]

B. Kentte Sosyal Yardımlaşma Kurumları

Zaman zaman bir bilim adamı olarak unuttuğumuz noktalardan biri de bilginin sınıflandırılması sırasında basit bilgi ile billurlaştırılmış bilgi arasındaki farkı gözden kaçırmamızdır. Çünkü her billurlaştırılmış bilgi basit bilgi değildir. Bilginin kolay anlaşılır olması da üstün bir nitelik olarak kabul edilmelidir. Her ne kadar disiplinler arasında ilişkiye dayalı olarak bilgiyi değerlendirmemiz gerekir düşüncesindeysek de bazen bunu göz ardı etmekteyiz. Buna bağlı olarak yaptığımız siyasal ve sosyal analizlerde hatalara düştüğümüz görülmektedir. Yukardan beri anlatmaya çalıştığımız nokta Türk toplumunun sosyal yardımlaşma anlayışı ve kurumlarının oluşmasında içten içe gelişen, bugün halen izlerine yaşadığımız bir 'leit motif' özelliği taşıyan temel değerler bulunmaktadır. Bu temel değerler onun tarih içinde geliştirdiği ve babadan oğula kimi zaman sözlü olarak aktardığı değerlerdir. Bunların bir kısmı tarihçiler, bir kısmı halk bilimciler tarafından derlenmiş ancak hiçbiri siyaset bilimcilerimizin, sosyologlarımızın veya sosyal antropologlarımızın dikkatini çekmemiştir. Bu yüzden de günümüzle ilgili yapılan analizlerde eksik veya yanlışlıklar ortaya çıkmıştır.

Bizim burada söylemek istediğimiz şey halk bilimi, sosyal antropoloji ve etnoloji biliminin kısmen derlediği fakat kentleşme ve Batılılaşma süreci içinde gittikçe yok olmakta bulunan bazı bilgileri dikkatle incelememiz gerektiği düşüncesidir. Araştırmamızın dayandığı bir

diğer düşünce de işte budur. Anadolu'da sosyal yardımlaşma kurumlarının değişik bölgelerde değişik adlarla anılan 'Sıra Gezme, Erfene, Ferfene, Yaren' adını verdiğimiz toplantılarda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu kurumlar halkın içinde kendiliğinden oluşmuş bir sosyalleşme olması bakımından önemlidir. Doğrudan müdahale edilerek değiştirilmemiş veya ilkeleri konulmamış olması bakımından dikkat çekicidir. Demokrasilerde halkın örgütlenmesinin en alttan en üste doğru kademe kademe olduğu düşünülürse Anadolu'daki en alt ve küçük örgütlenme biçimi olarak mercek altına alınması gereken bir kurumlaşma olarak karşımıza çıkar.

Bugün geçmişe ait fonksiyonlarını yitirmiş, fakat halen canlılığını yürüten bu kurumlar içinde 'Yaren' daha çok canlı ve özelliklerini kaybetmemiş bir sosyal yardımlaşma kurumudur. Köylerde ve kentlerde ayrı ayrı yapılan bu toplantıların kendi içinde bir disiplinin olması başlangıç ve bitirilişinin bu disiplin içinde gerçekleşmesi önemlidir.

'Başağa' adı verilen ve daha önce Kırkpınar'la ilgili olarak kısaca hatırlattığımız, seçimle gelen ve belirli bir süre bu görevi yapan kişinin daveti ile yılda en az iki kere toplanılır. Bu toplantıya yabancılar ve misafirler alınmaz. Toplantı 'çavuş' adı verilen bir bakıma toplantı disiplininden sorumlu sekreter tarafından yürütülür. Toplantının oturma biçimi, bir durumdan diğer duruma geçiş, davetlilere verilecek görev dağılımları, hizmeti yürüteceklerin tespiti hep çavuş tarafından yapılır.

Önce toplantıya katılanların rızasının alınması gerekmektedir. Bu bir bakıma yargılama sürecidir. Birbiriyle dargın olan kimseler varsa önce onlar ortaya çıkarılır aralarındaki ihtilaf çözülerek barıştırılır. Yaren küskünlerin değil, dostların bir araya geldikleri toplantılardır. Bu aşamadan sonra gelen ikinci aşama ise köye, kasabaya ilçe veya ile ait sorunların görüşüldüğü ve çözüldüğü bir başka aşamaya geçilir. Burada ortak sorunların çözümü vardır.

Yolların yapılması, kentin veya köyün güvenliği, ortak görevlilerin tespiti ve bu görevlilere verilecek ücretlerin ayarlanması, ihtiyaç sahiplerine yapılacak yardımlar, bu yardımların şekli hep bu toplantıda tespit edilir ve uygulanır. Daha sonra yarende eğlence bölümü vardır. Burada herkes kendi yeteneği nispetinde özelliklerini gösterir. Başağa isterse diğer katılanlar ise çavuşun yönlendirmesiyle mutlaka bir özelliklerini ortaya koyarlar. Bunun içinde müzik, şiir, taklit, bulmaca ve çeşitli zeka oyunları bulunur. Arkasından hep beraber yenilen yemekten sonra toplantı dağılır. Bu ritüeli bütün detayları ile anlatmaya çalışmamızın sebeplerinden biri, bu yapı çok ufak farklılıklarla Anadolu'daki birçok sosyalleşme hareketi içinde bir şablon gibi aynıdır. Bu Anadolu Aleviliğinde, cem toplantılarında, bazı sufi kollarındaki düzenli toplantı disiplinlerinde Bayramilik, Melametilik ve Bektaşilik ve daha birçok anlayışta birbirine benzemektedir. Bunun en sistemli biçimini ise Ahilikte yazılı olarak günümüze kadar gelmiştir.

İlerde üzerinde geniş geniş durmaya çalışacağımız Ahilik, kökü tarihin derinliklerine kadar giden Türk toplumu ile adeta etle kemik gibi bütünleşmiş bulunan bir sosyalleşme ve sosyal yardımlaşma kurumunun en rafine, sistemli yazılı biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anadolu'nun hemen hemen birçok bölgesinde birbirinden ufak farklılıklar halinde varlığını hissettiğimiz hızlı sosyal değişime rağmen sürdürmeye çalışılan gelenekler Anadolu'da sosyal yapıya büyük bir ışık tutmaktadır ve demokratikleşme sürecinde kendimize bir hareket noktası olarak almamız gereken en küçük halk örgütlenmesidir. Toplantıların

disiplini katılanların görevleri, aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü, ortak ihtiyaçların tespiti ve çözümünde, hizmetin yürütülmesindeki görev dağılımında hemen hemen birbirinin aynı, fakat adları farklı olan bu yapılanmada sosyal yardımlaşmanın toplantıların asıl amacını oluşturması çok önemlidir.

Bir başka önemli yönü ise bu bir araya geliş bilincinin yasa ve yönetmelikle olmamasıdır. Yaptırımının sosyal dayanışmaya bağlı bir kültürel zorunluluk olarak alınması da çok önemlidir. Kültürün yaptırım gücünün oluşturduğu dinamizmi yeni toplum düzenine uygulamaya çalışan Batılı sosyal ve siyaset bilimcilerinin küçük örgütlenmelerde dayanmak istedikleri 'kurum kültürü' kavramının da esasını bu yapılanmanın oluşturduğunu ifade ederek 21. yüzyılda bütün aydınlarımızın dikkatinin bu noktaya odaklanması gerektiğine inanıyoruz.

Bu konunun aydınlarımız tarafından ilk ilgi görüşü Çankırı Cezaevi'nde yattığı sırada halk arasındaki kent kültürünü inceleyen Kemal Tahir vasıtasıyla olmuştur. Kemal Tahir bu dikkatlerini yaren toplantılarında söylenilen şiirler ve müzik unsurlarına da dayalı olarak Edebiyat Notlarında geniş geniş anlatmaktadır. Ancak ne yazık ki bazı sosyal bilimcilerin derlemeleri dikkatlerden kaçmıştır. Bazı siyaset bilimcilerimizin Anadolu'da bir sosyalleşme bilincinin olmadığını, bunun demokratikleşmeye esas olacak bireyi koruyan ve geliştiren sağlıklı sosyal toplum yapısının oluşmasını engellediği yolundaki düşüncelerine cevap niteliği taşıyan bilgilere bir kere daha dikkat çekmek isteriz.

Elbette yaklaşık üç yüzyıl süren Anadolu'nun yoksullaşma ve gerileme süreci içinde bütün yüksek değerler gibi bu sosyal yardımlaşma kurumları da değerlerinden çok şey kaybetmişlerdir. Her sözlü geleneğin kaderinde bu vardır.

Kent hayatındaki sosyal örgütlenme biçimi olan Ahilik'e bu girişten sonra geçebiliriz.

1. Ahilik ve Ehli Fütüvvet

Bu araştırmanın Ahilik ve benzer kuruluşlarla ilgili birinci dereceden kaynaklara inerek onları enine boyuna değerlendirmek ve tartışmak olmadığını bir kere daha vurgulamak isteriz. Böyle düşünülünce araştırmanın hacmi ciltleri bulacaktır. Oysa bizim burada ele aldığımız konu 21. yüzyılın içine adım attığımız günümüzde aydınlarımızın dikkatini bazı önemli satır başlarına dikkat çekerek yorumlarını satır başlarına gözönünde bulundurarak yapmalarını sağlamaktır.

Ahilik'in ortaya çıkışı ile ilgili olarak birçok iddia ortaya atılmıştır. Bu iddialara kısaca temas etmek gerekecektir. Çünkü Anadolu'da son derece özgün bir yapı olarak uzun süre yaşayan Ahilik'i kaynağına ait zayıf benzerliklere ait yorumlar onu başka kaynaklara yöneltmektedir. Bu iddialar şöyle gruplandırılabilir:

1. Bir kısım bilim adamına göre Ahilik, İslami bir kurumdur. Önce Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmıştır.
2. Bazı araştırmacılara göre ise esnaf loncaları olarak Abbasiler Dönemi'nde ortaya çıkmış ve Anadolu'ya gelmiştir.
3. Bazı araştırmacılara göre Ahilik Orta Asya'da oluşan Budizm ve Maniheizm'in bir yansıması olarak Anadolu'da devam etmiştir.

4. Ahilik'i Eski Türk sosyal yardımlaşma örgütü olduğu iddiasıdır. Buradaki iddiaların hemen tamamı Ahilik'i tasavvufi tarikatlardan biri olmadığı yolunda görüş birliği içinde olmalarıdır.

Bu iddialardan Arap kaynaklı olduğu yolundaki iddia sahipleri gerekçelerini Cahiliyye Dönemi'ne kadar götürerek burada özellikle Mekke'deki olağanüstü durum örgütlenmesi olan, Hulfu'lFudul'dan çıktığını öne sürmektedirler.[20] Fütüvve, fütüvvet kelimelerine ve Ahi yönetmeliği kabul edilen Fütüvvetname kavramlarının kaynağına inen araştırmacılar bu örgütlenmeyi Hicretten iki yüzyıl eskiye kadar da götürebilmektedir.

Hulfu'l Fudul Mekke'de kurulan pazar yerlerinde bütün Arap Yarımadası'ndan gelen insanların mallarını sattıkları veya alışveriş yaptıkları sırada uğradıkları saldırıları, haksızlıkları ortadan kaldırmak üzere Mekke'nin iyi niyetli adalet duygusu gelişmiş insanlarının kurdukları bir örgüttür. Bir sosyal yardımlaşma kurumundan çok adaletin dağıtılması ve haksızlıkların önlenmesine yönelik bir örgütlenmedir. Kuruluş amacı Mekke'de yerli yabancı kim olursa olsun zulme ve haksızlığa uğramasına engel olmak üzere kurulmuştur.[21] Kuruluşuna gerekçe olarak hemen hemen birçok İslam tarihinde anlatılanlar aynıdır. Mekke pazarına eşi ile birlikte mal satmaya gelen bir kimseye özellikle yabancı olduğu düşüncesiyle saldırılmakta, malı, yanında getirdiği karısı veya kızı kaçırılıyordu. Hulfu'lFudul bunu önlemek üzere kurulmuştur.

Bir diğer iddia ise Hanifilik'tir. Hanifilik kaynak olarak İbrahim dini olarak kabul edilir.[22] Yine İslamiyet öncesi Mekke'de zulüm, baskı ve haksızlıklara karşı insanların korunmasına dayanan bir harekettir. Özellikle Mekkeli gençler arasında yayılmış, Hz. Muhammed de bu grup içinde yer almıştır. Örgütlenme yine bir sosyal yardımlaşma kurumu değildir. Ne ilki ne de Hanifilik'te ritüellerde sosyal yardımlaşmaya yönelik bir çalışma görülmemektedir. Daha çok güvenlik ve adaletin dağıtılmasına yönelik bir çalışma olarak dikkat çekmektedir.

Her iki örgütlenmeye de baktığımız zaman bunların İslamiyet'in ortaya çıkmasından sonra kendiliklerinden ortadan kalktığı İslam içinde varlıklarını sürdüremedikleri görülmektedir. İkincisi sadece Mekke'de ortaya çıkan bir örgütlenmedir. İslam kaynaklarında çalışmalarına başka bir kentte rastlandığına dair bilgi bulunmamaktadır. Üçüncü olarak sosyal yardımlaşamaya yönelik bir çalışma olmadığı görülmektedir. Ahilik'i incelediğimiz zaman adalet dağıtma dışında kentin güvenliğinden sorumlu olma ve haksızlıkları engelleme yapılan çalışmanın bir boyutunu oluşturmaktadır.

2. Abbasi esnaf loncalarının devamı olduğu düşüncesine gelince, bu konuda da elimizde Anadolu'da yaşayan özellikle yazılı hale getirilmiş Ahiliğe benzer bir organizasyon olmadığını görmekteyiz Franz Teaschner Ahilik'in Arap kaynaklı değil Anadolu'ya İran üzerinden gelmiş bir anlayış olduğunu söylemektedir.[23] Gölpınarlı da Ahilik'le eski İran inançları arasında bir benzerliğe dayanarak İran üzerinde Anadolu'ya geldiğini söylemektedir.

Budizm ve Maniheizm'den kaynaklanma iddiasına gelince; elbette her inanç doğrudan bir sosyalleşmedir. Bunu kendi dünya görüşüne bağlı olarak yapar. Bütün sosyalleşmelerin kendi içinde özgün nitelikleri olduğu gibi tıpkı insanlar arasında benzeşme gibi sosyal topluluklar arasında benzeşmede vardır. Bu benzerliklere dayanarak birinin diğerinden kaynaklandığını iddia etmek yanlıştır. Kurumları bir bütün olarak karşılaştırmak gerekir. Amaçları ve çalışmalarını da yine bir bütün olarak karşılaştırılmadan yapılacak değerlendirmeler bizi yazımızın başında ifade ettiğimiz eksik yorumlara götürmektedir.

Bazı temel benzerliklerdeki detaylara indiğimiz zaman birbirlerinden çok farklı amaçlarla ortaya atıldığı görülmektedir. Bazı bilim adamlarının Zerdüşt dinindeki ateşin kutsallığı ile kültürümüzdeki ocağın kutsallığını birbirine benzeterek, ocağın Zerdüşt dininden geldiğini söylemeleri kadar ilgisiz benzetmenin birçok kavramda yapılabileceğini belirtmeliyiz. Ocak Anadolu'da insanların çevresinde toplandıkları, sadece yanma ve alev özelliği olmayan, pişme, dağıtılma ve paylaşma gibi sosyalleşme geleneğine bağlı bir kutsallık ifade ederken Zerdüşt ateşinin Ehrimen yani yeraltının şeytani kötülüklerinin simgesi kabul edilerek bunlardan korunmaya yönelik olması gibi.

Kız erkek çocuklarının 7/9 yaşları arasında bir önlük bağlanarak toplantılara alınması geleneği bireyin topluma kabulü anlamı taşıyan tamamen farklı bir törenken, bunu bir mesleğe girerek eğitim yoluyla orada bir ilerleme göstermiş, gösterdiği bu ilerleme ustaları tarafından kabul edilen bir insana bağlanan önlük arasında biçim dışında herhangi bağlantı ve benzemenin olmadığı açıktır. Bu yüzden Maniheizm'in sosyalleşme mantığı, dünya görüşü, Budizm'in sosyalleşme anlayışı ve dünya görüşü ile Ahilik arasında bir bağlantı kurmak birinin diğerinin devam olduğunu söylemek doğru değildir. Orta Doğu inançları eğer titizlikle birbirinden ayrılmazsa adeta içiçe girerek karmaşık bir hal almıştır. Rahatlıkla bir inancı diğer inançla benzeterek birbirine bağlamak mümkün olabilir.

Oysa çok açık olarak bütün bilim adamları kabul etmektedir ki Ahilik tamamen dini bir örgütlenme değildir. Bir sufi geleneği de değildir. Dinden ve sufi geleneğinden etkilenmiş bir sosyal yardımlaşma kurumudur. O çağlarda Batı dünyasında da dinin sınırlanırım tanımlamadığı sosyal örgütlenme bulunmamaktadır. İnanç doğrudan insan hayatını belirleyen bir özelliktedir. Dolayısıyla İslamiyet'in kendi çizgisi içinde Ahilik'i tanımladığını kabul etmek gerekmektedir.

Ahilik bir Türk sosyal yardımlaşma kurumudur. Bunu bir iddia olmaktan öte bir gerçek haline getiren ilgilere gelince; yukarda Anadolu'da sosyal yardımlaşma kurumlarını anlatırken belirttiğimiz Yarenin yazılı halde sistematize edilmiş biçimi olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Ayrıca Yaren, Anadolu Alevililiğindeki Cem ve Ahi erkanının yapı bakımından birbirinin aynı olduğunu görüyoruz.

Aralarında ufak bazı farklılıklar dışında uygulamada başlama ve bitişlerde hiçbir fark görülmemektedir. Bu üç kavramın dikkatli bir biçimde gözden geçirilmesi halinde birbirlerinin devamı oldukları görülecektir. Aralarında sembollerin kullanımı ve dünya görüşü benzerlikleri de bulunmaktadır. Arap geleneğinde özellikle Bağdat ve diğer Arap kültür merkezlerinde Ahilik'in özünde bulunan bazı düşüncelere siyaseten sıcak bakılmadığı bilinmektedir.

Ahi kelimesi Arapça 'kardeş' anlamına geldiği kadar Ahilik'i tanımlayan Akı cömert, yiğit anlamına gelen Türkçe bir kelimedir. Arap dünyasında Feta, fütüvve kelimesiyle tanımlanan yapı Anadolu'da halk arasında doğrudan Ahilik olarak anlaşılmış ve adeta köy ve kırsal alanlara kadar yayılmıştır. Deri, yapağı ve bazı tahılların üretilmesi işinde ahi meslek kuruluşları köylere kadar yayılmıştır.

Orta Asya'da geleneksel kent kültüründe esnaf örgütlenmesi olarak halen varlığını sürdürmektedir. İran' da ise esnaf arasında bazı spor klüpleri olarak örgütlenen esnaf grupları dışında yine sosyal yardımlaşmaya, para ve piyasanın kendi içinde düzenlenmesine yönelik bir sosyal örgütlenme bulunmamaktadır. Sonuç olarak bütün Türk topluluklarının bulundukları bölgelerde Ahilik varlığını yürütmektedir.

Dönemin tanınmış seyyahları bunun sadece Anadolu'da yoğun bir şekilde var olduğunu anlatmaktadırlar. İbni Batuta, seyahatnamesinde Anadolu ve Kırım'da gördüğü bu sosyal yardımlaşma örgütünün sadece Türklere ait bir özellik olduğunu açıkça ifade etmektedir. Diğer Arap kentlerinde benzer bir örgütlenmeyi anlatmamaktadır.[24] Ahilik'in ileri gelenleri anlayış ve yaşayışları itibarıyla daha çok Horasan kaynaklı düşünceleri savunmuşlar ve yaşamışlardır. Horasan Orta Asya'nın batıdan giriş doğudan ise çıkış kapısı olan önemli bir Türk bölgesi olarak tarihte yerini almıştır.

Ahilik'in kaynakları üzerinde çok geniş tartışmalara girmek mümkündür. Ancak şu iki nokta bizim için önemlidir. Ahilik İslam dininin hiçbir yazılı emri olmadan meydana gelen bir örgütlenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir halk hareketidir ve özünde kültürel bir davranış bulunmaktadır. Bizim de ortaya koymaya çalıştığımız Ahilik'in bu özelliğidir.

Ahilik'in sosyal yardımlaşma kurumu olarak kendiliğinden olması, bir kentin yaşanılır hale getirilmesi konusunda herhangi bir üst siyasal güçten alınan merhale gerçekleştirilmemiş olması bizim başından beri söylemeye çalıştığımız Türk toplumunun sosyal psikolojik özelliklerinde var olan sosyal yardımlaşma duygusunun zaman ve şartlara göre biçim almasından kaynaklanmaktadır. Bu sosyal yardımlaşma duygusu için herhangi bir üst hareket ettirici gerek kalmaksızın kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Ahilik'in kaynakları üzerinde durulurken yukarda özellikle belirttiğimiz gibi işlevi ve bu işlevin kültürümüzün içindeki yeri ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Bunların başında Ahilik'in kente gelen misafirlerin ağırlanması gibi çok önemli bir sosyal işlevi yerine getirdikleri görülmektedir. Kent örgütlenmesi içindeki bu durum seyahat özgürlüğünü ve toplumsal kaynaşmayı destekleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. İnsanların bir kentten diğer kente gidişleri sırasında gittikleri yerlerde sıkıntısız ve masrafsız bir biçimde ağırlanmaları, güvenlik endişesi taşımamaları toplumsal yapının güçlenmesine sağlayan medenileşme sürecinin göstergesidir. Misafirin ağırlanması ile ilgili geleneğin Türk topluluklarının özgün bir kültürü olduğu söylememize ve açmamıza bile gerek yoktur.

Ahilik'in getirdiği bir diğer özellik ise her ne kadar yönetimin kontrolü bulunsa da esnafın kendi iç denetimini yapması, malın kalitesinden, hammaddenin getirilmesine, dağıtılmasına ve üretilmesine yönelik sistemin yine kendi içlerinde düzenlenmesi çok önemlidir. Günümüzde üretim, kalite ve eleman standardı adına yapılan titiz çalışmaların daha 12. yüzyılda Anadolu'da kent hayatı içinde yapılması, ustalık belgelerinin ölçüsünün belirlenmesi geçmişe ait yüksek medeniyet unsurları arasında yer almaktadır.

Ahilik'in dikkat edilmesi gereken diğer yönleri ise kent hayatına ait disiplinlerin kontrol edilmesine yöneliktir. Ahi Fütüvvetnamelerinde sokakta yürüyüşten, eve götürülen gıda maddesinin taşınmasına, kadar birçok konuda bir iç denetim getirilmektedir. Böylece kent hayatı içindeki paylaşma bilinci oluşturularak kentlerin yaşanılır halde tutulmasına katkıda bulunulmaktadır. Ayrıca kente ait ortak alanların bakımı, temizliği, yol, çeşme ve köprülerin yapımı gibi hizmetlere katkıda bulunmak üzere Ahi sandıklarında özel bütçeler oluşturulmaktadır. Bütün bunların günümüz için taşıdığı değerin aydınlarımız tarafından dikkatle değerlendirilmesi ve yapılan yorumların buna göre yapılması gerekmektedir.

Kentin gece güvenliğinin sağlanmasında kolluk güçlerine yardımcı olarak Ahi kalfalarının nöbet tutmaları da Ahilik'in işlevi, kaynağına ait tartışmalara ışık tutacak bilgiler vermektedir.

2. Vakıf Kurumu

Amacımız vakfı tanımlamak, kaynaklarını ilmi olarak ortaya koyarak tartışmak değildir. Sosyal yardımlaşma duygusunun Türk tarihi içinde yeri ve önemi bakımından değerlendirmektir. Ancak bunu yaparken zaman zaman tanımları ve kaynakları da kısaca değerlendirmek gerekmektedir.

Bir gayrimenkulün alım ve satımının yasaklanan gelirlerinin mal sahibinin gösterdiği yerlerde harcanması sistemine verilen addır. Kaynakları konusunda yine birçok iddia bulunmaktadır. İslam kaynaklı olduğu güçlü birtakım delillerle ortaya konulur.[25]

Kaynağı ne olursa olsun gayrimenkullerle ilgili olarak Orta Asya'da üretim ilişkilerini oluşturan sistemin halk içinde sosyal yardımlaşmaya yönelik çok önemli bir gelişmeyi dinamik tuttuğunu belirtelim. Bazı arazilerin ortak kullanımının, bazılarının mülkiyetinin yasaklanmasının adeta Türklerde vakıf sistemine psikolojik bir yatkınlık oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bütün İslam dünyası içinde yapılacak gözlemlerde vakıf sisteminin en yaygın ve etkin bir biçimde Türklerin yaşadıkları coğrafyalarda bulunması, günümüz Arap topraklarındaki vakıfların tamamına yakın kısmının Türkler tarafından vakfedilmesi de bu sosyal yardımlaşmaya göstermesi bakımından önemlidir.

Tıpkı Ahilik gibi çöküş ve yoksullaşma süreci içinde bozulmasına ve istismar edilmesine rağmen[26] vakıf toplum içinde sosyal uzlaşma ve dayanışmayı en yüksek düzeylere getiren bir ruh disiplini ve kişinin olgunlaşma süreci olarak algılanmalıdır. Çünkü göz nuru ve alın teri ile elde edilen malların, birikimin başkalarının hizmetine verilmesidir. Bencillik duygusunun yenilmesine yönelik ciddi bir eğitim sonucu ulaşılan bu nokta elbette bir ruh disiplini olarak karşımıza çıkacaktır.

Halkın temiz hava teneffüsünden, göçmen kuşların tedavisine, eğitim, sağlık ve ulaşıma kadar insanın temel beş ana ihtiyacına ucuz veya karşılıksız hizmet etmek amacıyla kurulan vakıf sisteminin, Anadolu ve Balkanlar'daki yayılış ve kullanılış alanlarının incelenmesi geçmişe ait birikimlerimizi ortaya koyacak önemli ipuçları taşımaktadır.

Vakıf aynı zamanda bir bütün halinde toplumun ortak ihtiyaçlarına yönelik olarak insanın detayları düşünme bilincidir. Bu bakımdan da eğitim ve öğretim yoluyla geliştirilmesi mümkün değildir. Aynı zamanda bir gelenek halinde görülerek ve olgunlaştırılarak geliştirilir. Bu yüzden yeniden başa dönerek binlerce yıllık bir birikimin, bakış açısının, dünya görüşünün toplumun kültürel alt yapısına yer etmesi sonucu bu noktaya ulaşabilir. Diğer toplumlarla ortak medeniyet oluşturmamıza rağmen çok açık bir biçimde vakıf kurumlarının en çok bizim yaşadığımız ve yönettiğimiz yerlerde olmasının sebebi ancak böyle açıklanabilir.

Günümüzde sık sık atıflar yaptığımız toplumumuzla ilgili bazı değerlendirmelerin tutarlı ve ayakları yere basar bir mantıkta olabilmesi için de bir köy çeşmesi, vakıf ve vakfiyesinden, büyük bir külliye için hazırlanan vakfiyeye kadar titiz bir biçimde incelemek ve değerlendirmek gerekmektedir. Ancak böyle durumlarda tamamen sosyal hayatı düzenlemeye yönelik, dış dünya ve sosyal ilişkilere bağlı bir vakıf sistemini, geçmişteki bazı Budist manastırlarında uygulanan sistemle özdeşleştirme gibi yanlışlıklara düşülmesi önlenmiş olacaktır.[27]

21. yüzyılda kuracağımız yeni toplum düzeninde toplumumuzun özünde var olan sosyal

yardımlaşma duygusunu güçlendirecek ve geliştirecek her türlü tedbiri almak ve her vasıtayı bu amaçla kullanmak gerekmektedir. Bu durum toplumumuzun kendi dinamiklerini bulmasını ve kendisine yakışır özgün bir demokrasi mantalitesini kendiliğinden kurmasını sağlayacaktır.

Günümüzde hep aydın hareketi olarak gelen yenileşme hareketleri, batıdan zaman zaman gelen siyasal etkilenmeler ve zorlamalarla yürütülmeye çalışılan demokratikleşme sürecinin artık halkın içinden, kendi karakterine uygun ve doğal olarak gelişmesi gerekmektedir.

Prof. Dr. M. Alemdar YALÇIN

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi / Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 3 Sayfa: 107-122

Dipnotlar :

1. Atatöv Türkkaya, Toynbee'nin Tarih Tezi ve Türkler, Yön Dergisi, Ankara 1962, S. 46.
2. Rasony, L. Tarihte Türklük, TKAE Yayınları, Ankara 1971; Marko Polo Seyahatnamesi, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1976, s. 20.
3. Pumpelly, 1908.
4. Gabain A. V. Eski Türklerde Bozkır ve Yerleşik Hayat, DTCF Dergisi, Ankara 1944.
5. Rasony, L., a.g.e., s. 74.
6. Hassan Ü., Berktay H., Ödekan A., Türkiye Tarihi, Osmanlı Devletine Kadar Türkler, Cem Yayınları, İstanbul 1990, s. 299.
7. Hacip, Yusuf Has, Kutadgu Bilig, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974, s. 21.
8. Hassan, a.g.e., s. 298.
9. Caferoğlu, Ahmet, Eski Türklerde Sosyal Yardımlaşma Müessesesi, Vakıflar Dergisi, Ankara, 1942.
10. Caferoğlu, a.g.e.
11. Radloff, Sibiryadan Seçmeler, Çev. Ahmet Temir, MEB Yayınları, İstanbul, 1976, s. 193, 194, 195.
12. a.g.e., s. 210.
13. Vladimirtsov, Moğolların İçtimai Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara 1944, S. 19, s. 95.
14. Yalçın, 1974: 70.
15. Yerasimos, Stefanos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974, s. 139.
16. a.g.e., s. 37.
17. Hassan, a.g.e., s. 374.
18. Sümer Faruk, Oğuzlar, TTK Yay. Ankara 1964, s. 222223.
19. Yerasimos, a.g.e., s. 159; Farophi, Suraiya, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993, s. 276280.
20. Gölpınarlı, Abdülbaki: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi dergilerinde Ahi Fütüvvetnamelerinden 18'ini yayınlamıştır. Ayrıca ayrı dergilerde yazarın peş peşe yayınlanmış aynı konudaki makaleleri önemli bir kaynak özelliği taşımaktadır.
21. Mahmut Esat (Seydişehirli), Tarihi Dini İslam Darülfünun Neşriyatı, İstanbul 1327/1329, C. 3, s. 48.
22. Kuzgun, Yaşar, İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik, Seda Yayınları Kayseri 1985.
23. Taeschner, Franz Kırşehir Ahi Mütevellisine Ait Bir Berat, Vakıflar Dergisi, 3. Cilt, Ankara 1956, s. 7.

24. Hassan, a.g.e., s. 353.
25. Berki, Ali Himmet, Vakıfların Tarihi Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler, Vakıflar Dergisi, C. 6, S. 10; Ülken, Hilmi Ziya, Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, Vakıflar Dergisi, C. 9, S. 22; Kunter, Halim Baki, Türk Vakıf ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd, Vakıflar Dergisi c. 1, S. 103.
26. Koçi Bey Risalesi, Külliyatı Ebbüzziya, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1303, s. 97.
27. Ruben, W, Budist Vakıfları Hakkında, Vakıflar Dergisi, C. 2, İstanbul 1942.

Kaynaklar :

- Aşık Paşaoğlu Tarihinden Seçmeler, MEB Yay., İstanbul 1970.
- Ataöv Türkkaya, Toynbee'nin Tarih Tezi ve Türkler, Yön Dergisi, Ankara 1962, S. 46.
- Barthold, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, MEB Yayınları, İstanbul, 1976.
- Berki Ali Himmet, Vakıflar ve Vakıfların Maruz Kaldığı Tecavüzler ve İhmaller, C. 7. S. 335.
- Berki, Ali Himmet, Vakıfların Tarihi Mahiyeti, İnkişafı ve Tekamülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler, Vakıflar Dergisi C. 6, S. 10.
- Buluç, Saadettin, Türklerine Göre Dünyanın Yaratılışı ve Sonu, Ülkü Mecmuası, S. 102, Ankara 1941.
- Burslan, Kıvameddin, İran ve Selçuklular Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956. Caferoğlu, Ahmet, Eski Türklerde Sosyal Yardımlaşma Müessesesi, Vakıflar Dergisi, Ankara, 1942.
- Çağatay, Neşet, Ahilik, Selçuk Üniversitesi Yay., Konya 1981.
- Eberhard, W, Çin Tarihi, TTK Yay. Ankara, 1947.
- Eberhard, W, Eski Çin Kültürü ve Türkler, DTCF Dergisi, Ankara, 1943.
- Farophi, Suraiya, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993. Gabain A. V., Eski Türklerde Bozkır ve Yerleşik Hayat, DTCF Dergisi, Ankara, 1944.
- Hassan, Ü., Berktay H., Ödekan A., Türkiye Tarihi, Osmanlı Devleti'ne Kadar Türkler, Cem Yayınları İstanbul 1990.
- İbni Batuta Seyahatnamesi, MEB Yayınları, İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1971.
- İnan, Abdülkadir, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Yayınları, Ankara 1972, sayfa 160 vd.
- Koçi Bey Risalesi, Külliyatı Ebbüzziya, Matbaai Ebüzziya, İstanbul, 1303.
- Köprülü, Fuat, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay. Ankara 1966.
- Köprülüzade Mehmed Fuat, Vakıf Müessesesinin Mahiyeti ve Tarihi, Vakıflar Dergisi, c. 2.
- Köymen M. Altan, Sultan Alparslan Zamanında Türkiye, Kültür Bak. Yay. Ankara 1975.
- Kunter, Halim Baki, Türk Vakıf ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd, Vakıflar Dergisi, c. 1, S. 103.
- Kur'anı Kerim ve Türkçe Anlamı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Kuzgun, Şaban, İslam Kaynaklarına göre Hz. İbrahim ve Haniflik, Seda Yayınları, Kayseri 1985.
- Lütfullah Ahmet, Hayatı Hazreti Muhammed, Simavi Yayınları, İstanbul 1342.
- Mahmut Esat (Seydişehirli), Tarihi Dini İslam Darülfünun Neşriyatı, İstanbul 1327/1329, cilt: 1.
- Naima Tarihi, Zuhuri Danışman Yayınları, İstanbul 1966.
- Nur, Rıza, Türk Tarihi, C. 2, Maarif Vekaleti Yayınları, İstanbul 1926.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Babailer ve Babailik, Dergah Yayınları, İstanbul 1980.
- Oraltay Hasan, Kazak Türkleri, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul, 1976.
- Radloff, Sibiryadan Seçmeler, Çev. Ahmet Temir, MEB Yayınları İstanbul, 1976.
- Rasony, L., Tarihte Türklük, TKAE Yayınları, Ankara 1971. Marko Polo Seyahatnamesi, Tercüman

1001 Temel Eser, İstanbul, 1976.

- Ruben, W., Budist Vakıfları Hakkında, Vakıflar Dergisi, C. 2, İstanbul 1942.
- Selçuklular Tarihi, Selçuklu Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970.
- Sümer Faruk, Oğuzlar, TTK Yay., Ankara 1964.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N., Dinlerde ve Tarikatlarda Sembolizm ve Remizler, Muhit Yayınları, İstanbul 1973. sayfa 11 vd.
- Taeschner, Franz, Kırşehir Ahi Mütevellisine Ait Bir Berat, Vakıflar Dergisi 3. Cilt, Ankara 1956.
- Tarım, Cevat Hakkı, Tarihte KırşehirGülşehri, İstanbul 1946.
- Turan Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Selçuklu Araştırmalar Enstitüsü Yayınları, Ankara 1970.
- Ülken, Hilmi Ziya, Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği, Vakıflar Dergisi, C. 9, S. 22.
- Vladimirtsov, Moğolların İçtimai Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara 1944, S. 19.
- Yerasimos Stefanos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974.
- Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1974.
- Ziya Gökalp, Türk Medeniyyeti Tarihi, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1976.
- Görüntü Çekim No: 689698, kaset no: A/1820., Çadır/Türkmen Aşkaabad.
- Görüntü Çekim No: '742775' kaset no: A/3136 Aşkaabad/Türkmenistan.
- Görüntü Çekim No: '827834' kaset no: A/43/44 Koçdemir yaylası.
- Görüntü Çekim No: '875' A/50 kaset no: Yesevi Zikri/Türkistan.
- Ahmet Yesevi'den Hacı Bektaş Veli'ye Anadolu'da Türk Hümanizminin Kaynakları, Belgesel Film Dökümanları, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Arşivi, Ankara 1999.